

KUIDAS EESTI DEMOKRAATIA TÖÖTAB? METATEOREETILISTE EELDUSTE ROLL POLIITIKAS

RAIVO VETIK¹

1. SISSEJUHATUS

Eesti poliitika üheks põhitunnuseks on mitmete 1990ndate alguses kujunenud poliitiliste institutsioonide rajasõltuvus, mille ideoloogilist sisu tähistab mõiste *rahvusliberalism* (Lagerspetz, Vogt 2013, Lauristin 2011, Vetik jt 2012). Näiteks Eesti valitsuste majanduspoliitiline reaktsioon kõigile senistele majanduskriisidele on olnud eelkõige rahanduspoliitiline, seades esikohale eelarve tasakaalu põhimõtte, mis aga teatud tingimustes ja strateegilise pilguga vaadates on vägagi küsitav (Kattel 2012). Üks probleemsemaid rajasõltuvuse näiteid on 1990ndate alguse teravas poliitilises võitluses kujunenud kodakondsuspoliitika, milles jäi peale juriidilise järjepidevuse liin (Vetik 1993, Barrington 1995, Smith 1996, Ruutsoo, Kalev 2005). Juba 1990ndate aastate lõpul sai selgeks, et massiline Eesti kodakondsuse puudumine eestivenelaste seas, mis peale seaduse vastuvõtmist tekkis, iseenesest niipea ei kao (Kallas, Kivistik 2015). Uuringud kinnitavad, et Eesti kodakondsuse mitteomamine vähendab eestivenelaste eduvõimalusi ühiskonnas ja lojaalsust riigiinstitutsioonide suhtes, nõrgendades sellega riigi välist- ja sisejulgeolekut (Hoffmann, Makarychev 2015). Kujunenud olukord on Eesti demokraatia rahvusvahelise maine ja stabiilse arengu seisukohalt probleemne, kuid katsed midagi muuta on jäänud kosmeetiliseks.

Tekib küsimus, kuidas sellist vastupanu muutuste vajadusele seletada? Missuguste mehhanismide alusel Eesti demokraatia töötab? Käesolevas artiklis otsitakse vastuseid nimetatud küsimustele kahe erineva seletusraamistiku võrdluses. Gregorz Ekiert eristab Kesk- ja Ida-Euroopa riikide poliitika senises kirjanduses kolme põhilist lähenemist – kui 1990ndate alguses uuriti peamiselt kommunistliku perioodi pärandi mõju demokraatia ja turumajanduse ülesehitamisel ja peale seda tekkis eliidikeskne transitsiooni teooria, siis lõpuks on tõusnud esiplaanile struktuurne

1 Tallinna Ülikool, kontakt: raivo.vetik@tlu.ee

lähenemine (Ekiert 2013). Viimast esindab kõige prominentsemalt ajalooline institutsionalism (AI), mille analüütilise potentsiaali osas möönab Ekiert aga mitmeid probleeme ja väljakutseid². Käesolev artikkel väidab, et nimetatud probleemid tulenevad paljuski AI dualistlikust metateooriast. Kuna ka kaks esimesena nimetatud seletusraamistikku põhinevad samal alusel, siis pakume me neile vastukaaluna välja Pierre Bourdieu sotsiaalse praktika teooriast lähtuva relatsioonilise institutsionalismi (RI) mudeli, mis põhineb mittedualistlikul metateoorial³.

Õeldust tulenevalt jaguneb artikkel kaheks osaks, millest esimene võrdleb dualistlikke ja mittedualistlikke metateooriaid nende sotsiaalse ontoloogia ja kausaalsuse käsitluste lõikes. Teine osa võrdleb esimesele toetudes Eesti demokraatia toimimise analüüsi kahes taasiseseisva Eesti ühiskonna ja poliitika arenguid üldistavas artiklitekogumikus – need on 'Eesti ühiskond kiirenevas ajas' (Vihalemm jt 2017) ja 'Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011' (Vetik 2012). Me näitame, et esimesena nimetatud kogumik põhineb dualistlikul, teine aga mittedualistlikul metateoorial, mis on olulised nii uurimisküsimuste sõnastamisel ja metodoloogiliste valikute tegemisel kui ka Eesti demokraatia arengute sisulisel analüüsil. Selle põhjal võib väita, et poliitilise analüüsi metateooria valik põhineb omakorda mitte ainult akadeemilistel kriteeriumidel, vaid ka sotsiaalsel ja poliitilisel eelistustel (Pickel 2002)⁴. Artiklis käsitletavat kogumikud võib siduda ka kahe eristuva subjekti-positiooniga Eesti poliitilisel väljal, millest esimene näeb sotsiaalsete probleemide lahendamise mehhanismina ülalt alla suunatud kaasamist, teine aga pigem alt üles suunatud sotsiaalseid praktikaid.

2. DUALISTLIKE JA MITTEDUALISTLIKE METATEOORIADE VÕRDLU

Artikli esimene pool kirjeldab kõigepealt poliitilise analüüsi kirjanduses kesksel rolli omava uusinstitututsionalismi sotsiaalset ontoloogiat ja kausaalsuse käsitlust. Me näitame, et uusinstitututsionalismi ontoloogia põhineb toimija *versus* struktuuri dualismil, milles struktuuri pool (st institutsioonid) kuulutatakse tõeliselt olevaks. See aga tekitab raskusi institutsionaalse muutuse seletamisel, sest eeldab muutuse allikana väljastpoolt tulevat mõju, välistades sellega institutsioonide endi agentuuri. Edasi näitame me analoogseid probleeme ka AI metateooria raames, mille suhtes on kriitilised mitte ainult *dissidentlikud* konstruktivistlik institutsionalism (Hay 2006), ideatsiooniline institutsionalism (Blyth 2002) ja diskursiivne institutsionalism (Schmidt 2007), vaid ka AI peavoolu arendada püüdvad *samm-sammuliste muutuste* (Thelen 2004), *suureneva kasulikkuse* (Pierson 2000) jmt mudelid. AI pea-

2 Toome siinkohal ka vastava tsitaadi: „there are serious analytical challenges associated with it. It is not exactly clear what factors explain the persistence and continuity, the role of legacies, and the causal effects of various temporalities. These questions pose a fundamental challenge to analyzing and understanding the diversity of outcomes in the region through a historical lens“ (Ekiert 2013: 332).

3 Bourdieu sotsiaalteooria potentsiaalset lisaväärtust poliitiliste institutsioonide uurimisel on siseses kirjanduses rõhutanud näiteks Emirbayer (2008), Dobbin (2008) ja Swartz (2008).

4 Thomas Kuhni teadusparadigmade teooria väidab, et see kehtib mitte ainult sotsiaalteaduste, vaid ka loodusteaduste puhul (Kuhn 1962).

voolu mitmesugused edasiarendamise katsed püüavad sisse tuua ka institutsionaalse muutuse sisemisi allikaid (Thelen, Mahoney 2015, Pierson 2016), kuid kriitikute sõnul jäävad need poolikuks, sest kirjeldavad vaid kausaalsuse mehhanisme (Blyth jt 2016).

2.1. Sotsiaalse ontoloogia ja kausaalsuse tüpoloogiad

Artikli eesmärkidest lähtuvalt eristame me kolme sotsiaalset ontoloogiat e uurimisobjekti olemuse käsitlust⁵. Esiteks, sisemiselt homogeenne ja väljapoole suletud atomaarse toimija mõistel põhinev ontoloogiline individualism, mis operatsionaliseeritakse kas toimija vaadeldava käitumise või ratsionaalse valiku kaudu. Teiseks, kollektiivsete toimijate väljapoole suletust rõhutav ontoloogiline holism, mis operatsionaliseeritakse riigi, ühiskonna, kultuuri, institutsiooni jmt mõistete kaudu⁶. Kolmandaks, sisemiselt heterogeenne ja väljapoole avatud sotsiaalse välja mõistel põhinev ontoloogiline relatsionism, mis on näiteks Bourdieu sotsiaalse praktika teoorias operatsionaliseeritud ebavõrdset jaotunud kapitalide ning selle alusel kujunenud vastanduvate subjektipositsioonide ja *habitus*'te kaudu (Bourdieu 1977)⁷. Relatsionismi põhiline erinevus teistest suundadest seisneb ontoloogiliste dualismide ületamises, kuivõrd uurimisobjektina defineeritakse siin mitte dualismi üks pool kui tõeliselt olev, vaid sotsiaalne väli kui eristuvate, kuid samal ajal ka teineteist konstitueerivate subjektipositsioonide asümmeetriline ruum⁸.

Kolme erineva ontoloogiaga on seotud ka kolme tüüpi sotsiaalse kausaalsuse käsitlused. Esiteks, toimija enesehuvist lähtuv käsitlus, mille kasulikkuse funktsioon on väliskeskkonna poolt etteantud, st tegemist on toimijate instrumentaalset ratsionaalsusest eeldava lähenemisega. Antud lähenemise kesketeks probleemideks on sotsiaalsete struktuuride kausaalsuse eiramine ja toimijate valikuvabaduse puudumine oma eelistuste kujundamisel, kuivõrd väljastpoolt etteantud eesmärkide instrumentaalne saavutamine seda ei nõua. Teine sotsiaalse kausaalsuse käsitlus lähtub kollektiivseid toimijaid (institutsioone) ühendavatest väärtustest ja normidest, mis struktureerivad institutsioonide kohanemist väliskeskkonna survetega. Antud lähenemine ei eita institutsioonide konflikte kui sotsiaalse muutuse allikat, kuid eeldab, et eelnevate konfliktide lahendamise alusel kehtestatud väärtused ja normid

5 Kirjanduses leidub väga erinevaid sotsiaalse ontoloogia tüpoloogiaid (vt Bourdieu 1989, Porpora 1989, Elder-Vass 2007, Lizardo 2010).

6 Vt väljapoole suletud kollektiivsete toimijate mõistest lähtuva sotsiaalteooria kriitikat metodoloogilise rahvusriikluse debatis (Beck 2003, Chernilo 2008).

7 Relatsiooniline sotsiaalteadus jaguneb sisemiselt paljudeks erinevateks suundadeks, mis põhinevad Kurt Lewini väljateoorial (vt ülevaadet Martin 2003), John Dewey ja Arthur Bentley transaksionismil (vt ülevaadet Emirbayer 1997), Ernst Cassirer'i sümbolsete vormide teoorial (vt Bourdieu 1977) jne. Antud artikli jaoks on oluline ka sotsiaalteaduse objektivistliku peavoolu aluseks oleva kartesiaanluse kriitika Willis Overtoni'i poolt (Overton 2013). Hea eestikeelne ülevaade transaksionismil põhinevast relatsionismist sisaldub Peeter Selja artiklis „Mis on relatsiooniline võimukäsitlus?“ (Selg 2015).

8 Vt sotsiaalse välja (semiosfääri) asümmeetria käsitlust Juri Lotmani poolt (Lotman 1992), mis on oluliselt mõjutanud ka käesolevas artiklis arendatavat relatsioonilise institutsionalismi lähenemist.

on kujundanud teatud tasakaalu, mis hoiab institutsioonide toimimise valitud rajal. Paraku puudub ka sellises kausaalsuse allikate käsitluses koht institutsioonide endi agentsusele.

Kolmas sotsiaalse kausaalsuse käsitlus eeldab toimijate positsioneerimist asümmeetrilisel sotsiaalsel väljal (Bourdieu 1977). Antud käsitlus lähtub väljaspetsiifilise kapitali ebavõrdsest jaotusest ühiskonnas, mis on aluseks ka vastavate subjekti-positsioonide ja *habitus*'te eristumisele. Toimijate tegevuse alusena nähakse siin mitte väliskeskonna poolt kujundatud eesmärkide instrumentaalset saavutamist või väliskeskonna survetega kohanemist, vaid nende subjektipositsiooni asukohast asümmeetrilisel väljal tulenevat huvi, mida kaitstakse habitusel põhineva sotsiaalsete praktikate kaudu. Sotsiaalset praktikat kirjeldavad mõisted *väli* ja *habitus* kujutavad endast teineteist konstitueerivaid *struktureeritud* ja *struktureerivaid struktuure*, mille aluseks on asümmeetria printsiip (Bourdieu 1992). Üldistades võib öelda, et relatsiooniline metateooria sisaldab lõppkokkuvõttes ainult kahte elementi – struktuure ja nendevahelisi suhteid⁹. Relatsioonism eeldab ühelt poolt sotsiaalse välja asümmeetria määravat rolli toimijate *habitus*'te ja tegevusmustrite kujunemisel (st positsioonide, dispositsioonide ja seisukohavõtude ruumide struktuurset homoloogiat), kuid teiselt poolt jätab võimaluse ka toimijate improvisatsioonideks Wittgensteini keelemängu mõttes, milles reeglite järgimine ei välista valikuvabadust (Bourdieu 1992, Searle 1995, Lawson 2016).

Lühidalt, me eristame kolme sotsiaalset ontoloogiat (sisemiselt homogeensed ja väljapoole suletud indiviidid, väljapoole suletud institutsioonid, sisemiselt heterogeensed ja väljapoole avatud asümmeetrilised väljad), kolme toimijate eelistusi kujundavat sotsiaalse kausaalsuse allikat (instrumentaalne enesehuvi, normatiivne üldhuvi, väljapositsiooni huvi) ja kolme toimijate eelistusi realiseerivat sotsiaalse kausaalsuse mehhanismi (ratsionaalne valik, normide järgimine, strateegiline positsioneerimine)¹⁰. Nimetatud tüpoloogiad võib üldistada laiemaks dualistlike ja mittedualistlike ontoloogiate ning välise ja sisemise kausaalsuse eristusteks, mis on aluseks ka käesoleva artikli teises pooles läbiviidavale analüüsile – kui ratsionaalset valikut või normide järgimist eeldavad dualistlikud ontoloogiad on seotud välise kausaalsuse eeldusega, siis väljahuvi alusel toimuvat positsioneerimist eeldav monistlik ontoloogia on seotud sisemise kausaalsuse eeldusega.

2.2. Uusinstituionalismi metateoreetiline dualism

Kirjeldame kõigepealt uusinstituionalismi metateooriat, mis on seejärel aluseks AI kui uusinsituionalismi ühe vormi analüüsile võrdluses teiste vormidega. Laias laastus on uusinstituionalismi ontoloogia aluseks kolm analüütilist vastandust,

9 Nimetatud üldistuse allikas on Aaro Toomela struktuur-süsteemne kausaalsuse käsitlus (Toomela 2014), mis on olnud inspiratsiooniks ka käesolevas artiklis arendatavale relatsioonilisele instituionalismile. Toomela poolt arendatavat lähenemist võiks nimetada *hegellikuks* relatsioonismiks, mis defineerib näiteks *kvaliteedi* mõiste mitte asja omadusena, vaid suhtepotentsiaalina (Toomela 2014: 284).

10 Vt ka Emirbayeri (Emirbayer 1997) ja Depelteau (Depelteau 2017) tüpoloogiaid.

mille olemuse võtab kokku Theda Scocpoli kuulus vormel *bringing state back in* (Skocpol 1987).

Esiteks vastandub uusinstituutsionalism 1950ndate sotsiaalteaduses esiletõusnud biheviorismile, mis lähtub indiviidi esmasusest kollektiivi ees ning põhineb positivistlikul uurimismetodoloogial (Hecló 2016). Teiseks vastandub uusinsituutsionalism 1960–1970ndatel populaarsele neomarksismile, mis rõhutas klasside kui sotsiaalsete toimijate primaarsust riigiinstituutsioonide ees (Jessop 2001). Neomarksism sidus riigi ja ühiskonna üheks tervikuks, eeldades, et majandusliku kapitali jaotus ühiskonnas määrab ära erinevate klasside huvid ning riigivõim on lihtsalt valitseva klassi huvi realiseerimise üks vorm. Näiteks selle perioodi neomarksismi kõige olulisem autor Nikos Poulantzas defineeris riigi otseselt *sotsiaalse suhtena* (Poulantzas 1978). Erinevalt klassikalisest marksismist tõi neomarksism sisse ka riigivõimu suhtelise autonoomia idee (st riigivõimu autonoomia majandusvõimust), mille pinnal kujunes välja teoreetiline vaidlus uusinstituutsionalismiga – kui neomarksism väitis, et riigi autonoomia on pigem erand, siis uusinstituutsionalismi seisukohalt on see reegel (Jessop 2001, Kelly 1999).

Kolmandaks vastandub uusinstituutsionalism ratsionaalsete valikute teooria individualismile ja instrumentalismile. Klassikalised autorid on siin James G. March ja Johan Olsen, kes eristavad kahte toimijate tegevusloogikat ning neist lähtuvaid sotsiaalteaduslikke paradigmasid (March, Olsen 1984). Tagajärgede kalkuleerimise loogikast lähtuv instrumentalistlik paradigma eeldab, et toimija on atomistlik indiviid või organisatsioon, mille tegevuse motiiviks on loodetav enesekasu. Asjakohasuse loogikast (*logic of appropriateness*) lähtuv uusinstituutsionalism aga eeldab, et toimija on sotsiaalne olend, kelle tegevus lähtub kollektiivsest identiteedist ja sellega seotud väärtustest, normidest ja praktikatest. Sotsiaalse kausaalsuse aluseks on siin mitte oma tegevuse tagajärgede kalkuleerimine, vaid väliskeskkonna survetega kohanemisel kujunenud instituutsionaalsed normid ja reeglid, mis struktureerivad toimijate käitumist. March ja Olsen defineerivad uusinstituutsionalismi paradigma kohasuse loogika võtmes, vastandades selle teravalt tagajärgede kalkuleerimise loogikal põhinevale individualismile (March, Olsen 1984).

AI kui uusinstituutsionalismi üks erivorme tekkis 1990ndate alguse teoreetilistes otsingutes kahe nimetatud kausaalsuse loogika terava vastandamise pinnal, mis kujundas oluliselt AI metateooriat. Vastavas kirjanduses kõige enam tsiteeritud artikkel „Political Science and the Three New Institutionalisms“¹¹ näeb AI olemust erinevate suundade sünteesi võtmes (Hall, Taylor 1996). Selle autorid Peter A. Hall ja Rosemary Taylor eristavad kolme instituutsionalismi vormi ning väidavad, et AI ühelt poolt küll vastandub nii ratsionaalsete valikute instituutsionalismi kui ka sotsioloogilise instituutsionalismi ühekülgsusele, kuid teiselt poolt sünteesib nende tugevad küljed terviklikuks uurimisparadigmaks.

Selline kahele alternatiivsele suunale samaaegse vastandumise ja sünteesi idee on aga leidnud kriitikuid mitte ainult AI peavoolu suhtes dissidentlike, vaid ka mitmete selle põhiautorite poolt. Näiteks dissidentliku konstruktiivse instituutsionalismi

11 Seisuga jaanuar 2018 oli nimetatud artiklil üle 8 000 tsiteeringu.

esindaja Colin Hay seisukohalt on siin tegemist puhtmehhaanilise ühendamisega, mis ei lahenda institutsionaalse muutuse sisemise allika probleemi ning seega ei anna midagi juurde võrreldes ratsionaalsete valikute institutsionalismiga ja sotsioloogilise institutsionalismiga (Hay 2006). Ideatsioonilise institutsionalismi esindajad aga rõhutavad, et just terav vastandumine ratsionaalsete valikute institutsionalismile muudab AI sotsiaalse kausaalsuse käsitluse ühekskülgseks materialistlikuks¹². Üldistatult võib öelda, et AI peavoolu suhtes dissidentlikud ideatsiooniline, konstruktiivne ja diskursiivne institutsionalism ongi tekkinud vastukaaluna AI peavoolu materialistlikule reduktsionismile. Nimetatud suundade põhiline kriitika seisneb selles, et poliitikaid struktureerivad institutsioone tuleks näha sisemiselt heterogeensetena. Seda väljendavad muuhulgas nende sees vastanduvad ideed, millest aga AI peavool vaatab mööda (Blyth 2016).

Ka mitmed AI peavoolu põhiautorid on ratsionaalsete valikute institutsionalismi ja sotsioloogilise institutsionalismi ülelihtsustava vastandamise suhtes kriitilised. Üks näide ülelihtsustamisest on uue institutsiooniökonomika tõlgendamine ainult ratsionaalsete valikute institutsionalismi võtmes, kuigi selle aluseks olev *tegevuskulude* mõiste on oma olemuselt sotsiaalne (Coase 1960, North 1991). Uus institutsiooniökonomika eeldab toimijate ratsionaalsete valikute taustana kultuurinorme kui mitteformaalseid institutsioone, mis mõjutavad oluliselt sotsiaalset dünaamikat. Douglass Northi järgi tähendab institutsioonide rajasõltuvus mitte lihtsalt seda, et minevikus tehtud valik mõjutab mingi abstraktse kaugmõju tulemusena tulevikus toimuvat, vaid institutsionaalse arengu sõltuvust konkreetsetest sotsiaalsetest hierarhiatest, mis toob paratamatult kaasa tegevuskulude suurenemise (North 1991). Seega, uus institutsiooniökonomika ületab toimija instrumentaalse valiku ja sotsiaalsete normide järgimise terava vastanduse, astudes sellega suure sammu dünaamilise sotsiaalse muutuse käsitluse suunas. Douglass North mõtestab tegevuskulude suurenemise idee võtmes ümber kogu senise majandusajaloo ning järeldeb, et neoklassikalises majandusteaduses eeldataval rikaste ja vaeste riikide konvergentsil on teatud arengutasemest alates tänu nimetatud mehhanismile tugevad piirid ees (North 2016, Pierson 2000).

Selline järeldus on eriti oluline Kesk- ja Ida-Euroopa riikide uurijate jaoks, luues teoreetilise aluse *sõltuvuse* ja *poolperifeeria* tüüpi majandusliku ja poliitilise arengu käsitlustele (Liping 2008, Terk 2017)¹³. AI peavoolu üks keskne autor Paul Pierson aga rõhutab uue institutsiooniökonomika tüüpi lähenemise potentsiaali poliitikateaduse jaoks tervikuna, sest poliitiliste institutsioonide arengule on sotsiaa-

12 Toome siinkohal vastava tsitaadi: „In brief, if rational choice institutionalism was all about how agents (ontologically prior) chose structures, which resulted in a weak theory of institutions, then historical institutionalism, to have a strong theory of institutions, had to take the position where institutions (ontologically prior) structured choices independent of agent preferences. This necessitates taking institutions as both prior (structuralism) and as real (materialism).“ (Blyth jt 2016: 6)

13 Kui transitsiooni mõistest lähtuv peavool lubab arenenud ja arenevate riikide konvergentsi, siis senine kogemus näitab, et mingil hetkel tekivad viimastes keskmise palga lõksu tüüpi probleemid, mis seda pärsivad (vt Terk 2018).

lsete hierarhiate mõju eriti ilmne¹⁴. Pierson rakendab institutsiooniökonomikast pärit lähenemist institutsioonidevaheliste võimuhete mõtestamisel, keskendudes ajamõõtmele ning tõlgendades institutsionaalse arengu rajasõltuvust domineeriva toimija eeliste institutsionaliseerimise võtmes. Seega tõlgendab ta võimuheteid mitte lineaarse, vaid struktuurse kausaalsuse alusel, eeldades, et võimu kasutamine on samal ajal ka võimu taastootmine (Pierson 2016: 9)

Üheks olulisemaks AI peavoolu edasiarendamise katseks on institutsioonide samm-sammulise transformeerumise mudel ning selle raames väljaarendatud institutsionaalsete muutuste tüpologia (Thelen 1999, Thelen 2004, Streeck, Thelen 2005, Thelen, Mahoney 2015, Mahoney, Thelen 2015). Mudeli keskne autor Kathleen Thelen eitab analoogselt Blyth'i ja Piersoniga AI teravat vastandamist teistele institutsionalismi vormidele (Thelen 1999)¹⁵. Samas eristab ta ontoloogia ja kausaalsuse käsitluse tasandeid, nähes ratsionaalsete valikute institutsionalismi ja AI ontoloogiate põhimõttelist erinevust – kui ratsionaalsete valikute institutsionalism käsitleb institutsioone koordinatsioonimehhanismidena, mille abil lahendatakse kollektiivse toimimise probleeme, siis AI jaoks on institutsioonid ressursside piiratud ja võimuhierarhiate (staatussuhete) kontekstis kasutatavad jaotusmehhanismid. Seega lähtub esimene ontoloogilisest individualismist ja teine ontoloogilisest kollektivismist. Theleni mudeli keskseks panuseks aga on sotsiaalse kausaalsuse mehhanismide analüüs, mis põhineb institutsionaalse muutuse sammsammulisuse ideel. Ta on kriitiline AI peavoolu suhtes, mis näeb ainult kas väga väikesi ja pidevaid või väga suuri ja ühekordseid välisest katkestusest tulenevaid institutsionaalseid muutusi. Thelen pakub asemele mudeli, mis näeb sotsiaalset püsivust ja muutust ühe medali kahe küljena, mida tuleb uurida koos¹⁶.

Theleni mudeli keskmes on erinevate institutsionaalsete süsteemide interaktsiooni idee¹⁷. Interaktsioon on metateoreetiliselt laetud mõiste, mis eeldab paljususe ideel põhinevat ontoloogiat, sest nõuab vähemalt kahte toimijat. Lisaks toob antud mõiste sisse paljususe idee ka ajalises dimensioonis, sest interaktsioon tähendab toimijate vastastikuste positsioneerimisaktide teineteisele järgnevust. See kujutab endast võimuhete taastootmise väga olulist struktuurset elementi, mille uurimist AI peavool Theleni väitel eirab, piirdudes mitteinteraktiivse rajasõltuvuse mõistega¹⁸. Lühidalt, võimu taastootmise mehhanismide sidumine toimijate

14 Toome siinkohal ka vastava tsitaadi: „North rightly emphasizes that institutional development is subject to increasing returns. Indeed, it is the role of path dependence, persistence, and change that may be of greatest significance for political scientists.“ (Pierson 2000: 256)

15 Toome siinkohal ka vastava tsitaadi: „The walls dividing the three perspectives have also been eroded by border crossers who have resisted the tendencies toward cordoning these schools off from each other and who borrow liberally (and often fruitfully) where they can, in order to answer specific empirical questions.“ (Thelen 1999: 370)

16 Samas puudub siin veel relatsionalismile omane väljateoreetiline muutuse ja püsivuse seose käsitlus.

17 Toome siinkohal ka vastava tsitaadi: „...one important source of change comes from the interactions of different institutional orders within a society.“ (Thelen 1999: 383)

18 Toome siinkohal ka vastava tsitaadi: „many of these works tend not to emphasize or even sufficiently problematize how the outcomes of critical junctures are translated into lasting legacies. In other words, they neglect the mechanisms for the reproduction.“ (Thelen 1999: 390)

interaktsiooni erinevate vormidega, mis toetavad kas olemasolevate võimusuhte taastootmist või muutmist, ongi institutsioonide samm-sammulise muutuse mudeli tuumaks¹⁹.

Põhiline kriitika institutsioonide samm-sammulise transformeerumise mudeli suhtes toob välja selle poolikuse. Kriitikud väidavad, et antud mudel arendab edasi küll institutsionaalse muutuse mehhanismide käsitlust, luues nende põhjaliku tüpologia, kuid see ei lahenda veel muutuse allikate probleemi²⁰. Nagu eespool näidatud, on põhjus selles, et dualistlik metateooria eeldab sotsiaalse kausaalsuse allikana väliseid faktoreid²¹. Nimetatud eeldus pärsib sümboolse võimuga (ja staatussuhetega) seotud poliitiliste protsesside analüüsi, mis toimivad mitte väljastpoolt tuleva kausaalsuse, vaid subjektipositsioonide vahelise hegemoonia kehtestamise kaudu asümmeetrilisel sotsiaalsel väljal. Artikli teises pooles läbiviidav analüüs näitab, et tegemist on teoreetilise piiratusega, mille tulemuseks on sotsiaalsete ja poliitiliste protsesside seletamine mitte staatussuhetel põhineva positsioneerimise, vaid psühholoogilise determinismi ja normatiivsete hinnangute võtmes.

2.3. *Plastilisuse paradoks*

AI sisemistes debattides kõige kaalukama häälega Peter Hall²² toob AI nn *teise laine* teoreetilisi uuendusi kommenteerides esile fundamentaalse dilemma – mida enam rõhutatakse institutsionaalse muutuse allikana mitte institutsioonide endi, vaid toimijate agentsust, seda mitteinstitutsionaalsemaks taolised seletused muutuvad, seades küsimuse alla AI kui sellise vajalikkuse (Hall 2016). Ta nimetab seda *plastilisuse paradoksiks* ning jõuab järeldusele, et AI põhialused vajavad ümbermõtestamist²³. Ajaloolise tõe huvides tuleb siiski märkida, et Hall ei ole esimene, kes *plastilisuse paradoksi* tüüpi probleemist räägib, sest analoogne eneserefleksioon

19 Toome siinkohal ka vastava tsitaadi: „But what we need to know is which particular interactions and collisions are likely to be politically consequential – which of these, in other words, have the potential to disrupt the feedback mechanisms that reproduce stable patterns over time, producing political openings for institutional evolution and change. I suggest that the kinds of openings that particular institutional configurations offer depends on the particular mechanisms of reproduction that sustain them.“ (Thelen 1999: 397)

20 Toome siinkohal näitena vastava tsitaadi: „The key problem for Streeck and Thelen’s analysis is that they do not have a theory of evolution. They nicely typologize different forms of institutional change but lack an explanation for these mechanisms.“ (Blyth jt 2011: 308)

21 Mark Blyth ja tema kaasautorid usuvad, et tüheks võimalikuks alternatiiviks oleks evolutsiooniteooriast pärit variatsiooni, valiku ja püsimise mehhanismide sissetoomine, st poliitilisi institutsioone tuleks näha komplekssete adapteeruvate süsteemidena, mille elemendid arenevad interaktsioonis väliskeskonnaga ja mille käigus sõelutakse välja kõige edukamad (Blyth jt 2011). Samas jääb ka selline lahendus poolikuks (vt Pierson 2000).

22 Vt AI põhiautorite tsiteeritavuse kalkultatsiooni Mark Blythi poolt (Blyth 2016: 6).

23 Toome siinkohal ka vastava tsitaadi: „As a result, historical institutionalists need to rethink the basis for their long-standing claim that politics is a structured endeavor. They confront a paradox of plasticity. The problem becomes one of explaining how institutions that are to some extent plastic can nonetheless contribute to the structuring of the political world.“ (Hall 2016: 10)

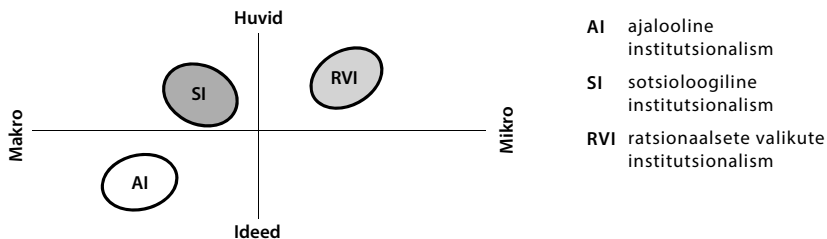
leidub näiteks ka Ellen Immergutit (Immergut 2006)²⁴. Seega, *plastilisuse paradoks* ei ole tekkinud mitte AI *teise laine* uuenduste tulemusena, nagu Hall väidab, vaid kuulub selle olemusse.

Analüüsime öeldut AI dualistliku metateooria alusprintsipi kirjeldava skeemi abil, mis pärineb kogumikust „The Oxford Handbook of Historical Institutionalism“ (Fioretos jt 2016). Tegemist on AI viimaste aastate arenguid üldistava *state of art* tüüpi kogumikuga, mille sissejuhatavas artiklis esitatud skeem põhineb kahel analüütilisel vastandusel – üks on sotsiaalset ontoloogiat väljendav mikro- *versus* makrotasandite vastandus ning teine sotsiaalse kausaalsuse allikaid kirjeldav huvide *versus* ideede vastandus (vt joonis 1). Nimetatud kahe vastanduse omavaheline sidumine loob neli võimalikku metateooriate tüüpi, mis on aluseks ka uusinstituutsionalismi erinevate vormide eristamisele (Fioretos jt 2016: 4). Artikli autorid paigutavad ratsionaalsete valikute instituutsionalismi ja sotsioloogilise instituutsionalismi metateoreetilistelt diametraalselt vastanduvatele poolustele, st ratsionaalsete valikute instituutsionalism on defineeritud mikrotasandi ja huvide, sotsioloogiline instituutsionalism aga makrotasandi ja ideede rõhutamise kaudu. AI asukoht antud joonisel ühelt poolt vastandub ratsionaalsete valikute instituutsionalismi ja sotsioloogilise instituutsionalismi ideede pooltele, kuid teiselt poolt samastub ratsionaalsete valikute instituutsionalismi huvide ja sotsioloogilise instituutsionalismi makrotasandi pooltega. Seega, AI asub antud joonise metateoreetilises mõisteruumis ratsionaalsete valikute instituutsionalismi ja sotsioloogilise instituutsionalismi vahel, olles nendega samaaegselt nii erinev kui ka sarnane.

Toodud skeem sisaldab väga olulist detaili – nimelt on AI paigutatud ratsionaalsete valikute instituutsionalismiga ja sotsioloogilise instituutsionalismiga võrreldes teljestiku keskpunktile mõnevõrra lähemale. Võib eeldada, et selline paigutus ei ole juhuslik, vaid viitab metateoreetiliste vastanduste ületamise potentsiaalile AI poolt. Selline paigutus on kooskõlas AI tõlgendamisega sünteetilise metateooriana, mis ühendab alternatiivsete uurimisstrateegiate tugevad küljed (vt Hall, Taylor 1996). Eespool viitasime me juba taolise sünteesi idee kriitikale senises kirjanduses, millele tuleb lisada veel üks ja kõige olulisem – tegemist on põhimõtteliselt ebareaalse lootusega. Asi on selles, et dualistliku metateooria raames ei ole toodud analüütiliste vastanduste ületamine võimalik, sest ühe poole osakaalu suurendamine tähendab automaatselt teise poole osakaalu vähendamist. Seega, joonisel 1 kirjeldatud mõisteruumis on tegemist uusinstituutsionalismi alasuundade nullsumma mänguga, milles sünteesi võimalus puudub. Nimetatud asjaolu ongi põhjuseks, miks katsed tuua AI seletusmudelisse ka mikrotasandi ja ideede poolustega seotud nähtusi tekitavad paratamatult *plastilisuse paradoksi*. Need tõstatavad fundamentaalse küsimuse: kui

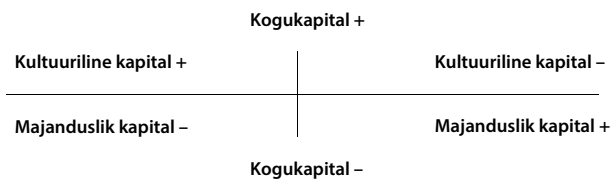
24 Immergut võtab AI kausaalsuse allikate käsitluse põhilise nõrkuse kokku tabava võrdluse kaudu: „if institutions created in the past are thought to constrain future developments in some way – and particularly if they affect the preferences of political actors – it is not immediately obvious how the same account can explain both the lasting impact of institutions over time, and – at one and the same time – account for institutional change.“ (Immergut 2006: 242)

kaugele võib makrotasandi ja materiaalse poole osakaalu vähendamisega minna, ilma et AI metateoreetiline alus ja seega kogu paradigma kui selline seataks kahtluse alla?

Joonis 1. Uusinstituionalismi kolme suuna alusprintsiibid

Allikas: Fioretos jt 2016

Joonis 2. Bourdieu sotsiaalse ruumi skeem

Allikas: Fioretos jt 2016

Selgitame järgnevalt dualistliku metateooria probleemsust võrdluses mitte-dualistliku metateooriaga, mille raames *plastilisuse paradoksi* ei teki. Joonisel 2 on toodud Bourdieu sotsiaalse ruumi mudel, mis mõtestab uurimisobjekti ja sotsiaalse kausaalsuse allikaid mitte mikro *versus* makro ja huvid *versus* ideed tüüpi dualismide võtmes, vaid teineteist konstitueerivate subjektipositsioonide kaudu, mis erinevad omavahel majandusliku ja kultuurilise kapitali valdamise proportsiooni ning nende alusel moodustunud kogukapitali valdamise hulga lõikes (Bourdieu 2003: 23).

Relatsioonilisel alusel konstrueeritud sotsiaalse ruumi mudel on põhimõtteliselt erinev dualismidel põhinevast mudelist, luues võimaluse ka uut tüüpi sotsiaalse kausaalsuse allikate käsitleteks. Nimetatud mudeli raames tekib võimalus eeldada, et kui domineeriva subjektipositsiooni huviks asümmeetrilisel väljal on gruppidevaheliste suhete status quo püsimine, st oma domineeriva positsiooni säilitamine, siis domineeritava subjektipositsiooni huviks on selle muutmine, st oma domineeritava positsiooni parandamine. Kahe teineteisele vastanduva sotsiaalse alusega motivatsiooni tüübi sissetoomine analüüsitud mudelisse loob võimaluse uurida institutsionaalset muutust mitte ainult süsteemist väljastpoolt tuleva mõju tagajärjena, vaid ka subjektipositsioonide endi väljahuvi kaitsmise, st sotsiaalse välja sisese kausaalsuse võtmes.

Selline sotsiaalse ruumi ja kausaalsuse käsitlus eeldab ka vastavat uurimismetodoloogiat, milleks on mitte metateoreetilise vastanduse ühe poole kui *objektiivse* reaalsuse kirjeldamine ja analüüs isoleeritud üksiktunnuste alusel, vaid nimetatud kirjelduste ja selgituste endi kui positsioneerimise strateegiate analüüs, mille kaudu toimijad konstrueerivad sotsiaalset reaalsust. Analoogselt erinevad ka kahe eri metateooriatel põhineva lähenemise uurimisühikud – kui dualismi puhul on nendeks toimijad kui sisemiselt kas homogeenised või heterogeensed ja väljapoole suletud aatomid või süsteemid, siis relatsionismi puhul sisemiselt diferentseerunud, kuid teineteist konstitueerivad sotsiaalsed toimijad kui elemendid avatud süsteemis (Toomela 2014).

Toome öeldut illustreeriva näite, mis on seotud sotsiaalse ebavõrdsuse tõlgendamisega. Mittedualistliku lähenemise raames on sotsiaalse ebavõrdsusega seotud nähtuste uurimine suunatud mitte niivõrd *objektiivse* reaalsuse kirjeldamisele uurija poolt valitud üksitunnuste kaudu (näiteks Gini koefitsient), mida saab hinnata kõrge–madal tüüpi skaalal, kuivõrd toimijate poolt antavatele sotsiaalse ebavõrdsuse tõlgendustele nende endi seletusraamistikutes. Selline käsitlus eeldab, et parempoolsed parteid püüavad siduda sotsiaalse võrdsuse nõude majandusliku ebaefektiivsusega, sest sellise seose loomine valijaskonna silmis peletab nad sotsiaalset võrdsust nõudvatest parteidest eemale. Vasakpoolsete parteide huviks aga on käsitleda sotsiaalset võrdsust mitte ainult majandusliku efektiivsuse kontekstis, vaid ka üldnimiliku väärtusena. Nimetatud seose loomine peletab valijad eemale nendest parteidest, kelle ideoloogias on sotsiaalne võrdsus pigem teisejärguline. Kuna kahes ideoloogilises raamistikus maalitud pilt sotsiaalse ebavõrdsuse põhjustest ja tagajärgedest erineb, siis erinevad ka pakutavad poliitikal sotsiaalse ebavõrdsusega seotud probleemide lahendamiseks.

Seega on sotsiaalsete toimijate poolt kasutatavad tõlgendused mitte vabalt hõljuvad ideed, vaid osa sotsiaalse ebavõrdsuse taastootmise või ületamise praktikatest ning selles mõttes ka sotsiaalsest reaalsusest endast²⁵. Lühidalt, mittedualistlikes empiirilistes uuringutes on uurimisobjektiks mitte juba valmisolev *objektiivne* reaalsus, vaid toimijate poolt sotsiaalse reaalsuse konstrueerimise protsess ja selle aluseks olevad huvid. Taolise protsessi raames eristuvad diskursused kujutavad endast vastavate toimijate positsioneerimise strateegiaid asümmeetrilisel väljal, mis ongi põhiline institutsionaalse dünaamika allikaks. Relatsioonilise lähenemise uurimisobjekt ja uurimismetodoloogia on kujundatud just taolise dünaamika uurimiseks.

25 Analoogselt võttes on Colin Hay sõnastanud näiteks ka viimase ülemaailmse majanduskriisi põhjuste ja lahenduste uurimise strateegia: „eesmärgiks on mitte kriisini viinud poliitika empiiriline kirjeldus, vaid nende olemasolu tingimuste kirjeldus. Asi on selles, et majanduskriisi tõlgendused mängisid kriisini viinud institutsionaalse trajektoori kujunemisel võtmerolli, need ei ole redutseeritavad *objektiivsetele* tingimustele, mida tõlgendused üritavad kirjeldada ja seletada.“ (Hay 2016: 67)

3. DUALISTLIKUD JA MITTEDUALISTLIKUD MUDELID EESTI DEMOKRAATIA UURIMISEL

Artikli teine pool võrdleb Eesti sotsiaalse ja poliitilise ruumi struktuuri ja dünaamika käsitlusi kahes artiklikogumikus – need on Tartu Ülikooli sotsioloogide kogumik „Eesti ühiskond kiirenevas ajas“ (Vihalemm jt 2017) ja Tallinna Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli sotsiaalteadlaste interdistsiplinaarne artiklikogumik „Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011“ (Vetik 2012). Me näitame eespool toodud analüüsi valguses, et esimesena nimetatud kogumik põhineb dualistlikul, teine aga mittedualistlikul metateoorial. Nimetatud metateooriad suunavad nii uurimisküsimuste sõnastamist kui ka metodoloogilisi valikuid, mõjutades otseselt Eesti demokraatiaga seotud probleemide sisulist analüüsi ja poliitikasoovitusi.

3.1. Eesti demokraatia dualistliku mudeli perspektiivis

Kogumik „Eesti ühiskond kiirenevas ajas“ kujutab endast Eesti sotsioloogia monumentaalset saavutust, võttes kokku autorite pikaajalise uurimistöõ projekti „Mina. Maailm. Meedia“ (lühidalt MeeMa) raames²⁶. Teadusliku ambitsiooni mõttes on latt asetatud erakordselt kõrgele, sest projekt püüab ühendada fenomenoloogilisest ontoloogiast lähtuvat uurimisobjekti käsitlust, mis ajalooliselt tekkis positivistliku teaduskäsitluse kriitikana ja statistilisi analüüsimeetodeid, mis reeglina põhinevad positivistlikul teaduskäsitlusel²⁷. Kogumiku mitmed peatükid asetavad Eesti ühiskonna sotsiaalsed protsessid ka sinne poliitilise arengu konteksti, mis ongi käesoleva artikli huviobjektiks. Enne selle juurde asumist analüüsime me artikli esimeses pooles toodud metateoreetiliste tüpoloogiatega valguses MeeMa projekti sotsiaalse ontoloogia ja kausaalsuse käsitlusi.

MeeMa kogumiku autorid defineerivad oma uurimisobjekti ontoloogia *elaviku* mõiste kaudu. Nad toetuvad Alfred Schützi fenomenoloogiale, täpsustades seda Jürgen Habermasi võtmes majandus- ja administratiivse süsteemi kui objektiivse ja inimese suhtes välise reaalsuse ning elaviku kui subjektiivse reaalsuse vastandamise kaudu (Lauristin jt 2017: 5). Seega on siin tegemist ontoloogilise dualismiga, mis keskendub dualismi ühe poole (subjektiivse reaalsuse) uurimisele spetsiifiliste sotsiaalse tunnetuse kategooriate kaudu, mis püüavad haarata ka selle teist poolt (objektiivset reaalsust)²⁸. Elaviku operatsionaliseerimisel empiiriliste uuringute tarvis lähtutakse aga mitte eelnevalt valitud teoreetilisest alusest, vaid induktiivselt

26 Vt MeeMa kogumiku põhisisu populaarset kokkuvõtet artiklis „Eesti elu kiirendajad“ (Heidmets 2017).

27 Fenomenoloogilise lähenemise kriitika aluseks oli tõdemus, et uusaja loodusteadus marginaliseerib elumaaailma kui algse horisondi, mille pinnal ka ta ise on kujunenud, kusjuures siin puuduvad vahendid nägemaks ka matematiseeritud mõisteid endid, Husserl'i sõnu kasutades, *transsendentaalse subjektiivsuse* väljendusena (vt Zelic 2001).

28 Vt Habermasi metateooria dualismi kriitikat Hugh Baxteri poolt (Baxter 1989).

kujundatud tüpoloogias (vt Vihalemm, Masso 2017: 107)²⁹. Näiteks poliitilise agentsuse tüüpide määratlemisel kasutavad autorid klasteranalüüsi, valides oma mudeli sisendiks vastajate poliitilise aktiivsuse, ühiskondlikesse muutustesse suhtumise ja maailmavaatelse eristumise näitajad ning käsitledes nende klasterisse kuuluvust poliitilise agentsuse tüübina (Lauristin 2017: 161). Siin tuleb esile põhimõtteline erinevus võrreldes relatsionismiga – kui klasteranalüüs toob esile vaid sotsiaalse välja struktuurielementide tüpoloogia, mis ei üritagi vastata ka sotsiaalse kausaalsuse allikate küsimusele, siis relatsionismi metateoorias, nagu eespool näidatud, moodustavad sotsiaalse välja struktuuri ja dünaamika käsitletud ühe medali kaks eri külge, mille puhul viimane tuleneb esimesest.

Klasteranalüüsi statistiliste keskmiste kaudu konstrueeritud sotsiaalse ruumi mudeli puhul tekib kaks valiidsusega seotud küsimust: kui terviklikud ja intuiitiivselt mõistetavad saadud poliitilise agentsuse tüübid on ning kui hästi esindab uurijate poolt postuleeritud viie klasteriga poliitilise agentsuse tüpoloogia ühiskonda kui tervikut³⁰. Ühiskonna kui terviku poliitilise agentsuse tüüpide mõtestamine aga on otseselt seotud ka ühiskonna sotsiaalse kihistumise mõtestamisega, mis MeeMa kogumikus keskendub ühelt poolt subjektiivsele aspektile, st kuidas inimesed ise hindavad oma positsiooni ühiskonnas ning teiselt poolt horisontaalsele mõõtmele, mida mõtestatakse väärtushoiakute, elustiili, tarbimisharjumuste jmt võtmes.

Sellised rõhuasetused põhinevad uurimisobjekti defineerimisel fenomenoloogilises võtmes ning sotsiaalse dünaamika mõtestamisel evolutsiooniteoreetilisel alusel. Viimase osas toetub MeeMa projekt Anthony Giddensi ajalookäsitlusele, kes usub, et ühiskonna liikumine modernsuselt hilismodernsusesse tähendab „vertikaalse mõõtme tähtsuse vähenemist, ühiskonna hierarhilise ülesehituse asendumist vähem hierarhilisega, kihtide eristumist horisontaalses, mitte vertikaalses mõõtmes“ (Lauristin, Vihalemm 2017: 668). Siin eeldatakse, et ajaloo arengul on kindel suund, mis viib ühiskondlike hierarhiate ja tulemusena ka konfliktide nõrgenemisele. Sellises

29 Erinevalt sellest operatsionaliseerib Bourdieu sotsiaalse praktika teooria oma uurimisobjekti domineerija ja domineeritava vastandumise kaudu asümmeetrilisel sotsiaalsel väljal. Mitmed MeeMa kogumiku artiklid seovad klasteranalüüsi Bourdieu tüüpi lähenemisega, mis aga on vastuolus tema enda arusaamaga ühiskonna uurimiseks sobivast metodoloogias. Bourdieu uurimismetodoloogia keskne idee on näidata sotsiaalsete ja mentaalsete struktuuride homoloogiat, vastandudes isoleeritud muutujatel põhinevale sotsiaalsete tüüpide või seoste analüüsile (Bourdieu 1992).

30 Mõlema esitatud küsimuse osas võib välja tuua mitmeid probleeme. Näiteks võib eeldada, et aktiivsuse/passiivsuse dimensiooni sissetoomine nõrgendab mudeli seletusvõimet, sest nende allikad ei ole üheselt mõistetavad ja seega analüütiliselt hästi eristatavad. Tulemusena puudub saadud viieklasterlises lahendis näiteks klaster *passiivne kriitiline*, kuigi klaster *aktiivne kriitiline* on olemas. Kui eeldada, et toimijate passiivsuse üheks oluliseks põhjuseks on kriitilise võimuinstiitutsioonide tegevuse suhtes, siis muudab nimetatud klasteri puudumine mudelist empiiriliste andmete tõlgendamise keerukaks, sest üks oluline seletamise võimalus jääb suletuks. Toome öeldu illustreerimiseks tabelis 2.2.11. esitatud tulemused (sealsamas: 189). Vastajatele paluti hinnata nelja tabelis toodud maailmavaatelist väidet, kuid selgub, et klasterid *passiivne sotsiaalne* ja *passiivne liberaalne* eristuvad statistiliselt oluliselt ainult ühe väite puhul. Tekib küsimus, et kui maailmavaatelistel alusel eristatud toimijaklasterid maailmavaatelistele väidete vastamisel reeglina ei eristu, siis kes üldse eristuvad? Seega, saadud klasterite intuiitiivne mõtestamine on raskendatud, kuna suhteliselt ebamäärane aktiivsuse/passiivsuse dimensioon ähmastab nende sisu.

seletusraamistikus viitab Eesti ühiskonna vertikaalse stratifikatsiooni tugevus post-kommunistliku taustaga seotud mahajäämusele, mis enamarenenud ühiskondades on ületatud ja mille suunas ka Eesti peaks liikuma (Lauristin 2017: 701).

Seega põhineb MeeMa kogumiku üldteoreetiline konstruktsioon ühelt poolt fenomenoloogilise alusega sotsiaalsel konstruktivismil ja teiselt poolt evolutsiooni-teoreetilisel arusaamal sotsiaalse muutuse olemusest. Käesoleva artikli esimese poole üks põhijäreldusi oli, et sellistel metateoreetilistel eeldustel põhinevates empiirilistes uuringutes puudub kontseptuaalne ressurss sümboolse võimu (st staatussuhete) mehhanismide avamiseks ühiskonna toimimises, mistõttu sotsiaalse dünaamika seletamisel piirduakse reeglina normatiivse või psühholoogilise determinismiga³¹.

Vaatame selles võtmes kõigepealt MeeMa autorite Weberi tõlgendust, mis näeb temas mitte ühiskonna vertikaalse (staatussuhete), vaid horisontaalse stratifikatsiooni teoreetikut³². Nimetatud tõlgendus on küsitav selles mõttes, et näeb sotsiaalset stratifikatsiooni poliitiliselt neutraalsena³³:

Seevastu weberiaanlik traditsioon käsitleb sotsiaalsete kihtide dünaamikat kui ühiskonnas toimuva evolutsioonilise strukturatsiooniprotsessi ilmingut, mis on iseenest poliitiliselt ja ideoloogiliselt neutraalne ning on võimu temaatikaga seostatav vaid ühe võimaliku sotsiaalse konflikti tüübina, mitte ühiskondlike muutuste kogu paljusust seletava põhivastuoluna. (Lauristin 2017: 665)

Toodud löik vastandab Weberi *sotsiaalse staatuse* ja *Marxi klassi* mõisted, millega saab nõustuda vaid osaliselt, sest nimetatud vastandumine ei tähenda, et Weber näeb ühiskonna staatussuhteid poliitiliselt ja ideoloogiliselt neutraalsetena. Vastupidi, *sotsiaalse staatuse* ja *klassi* mõistete eristamine muudab Weberi ühiskonnakäsitluse Marxiga võrreldes komplekssemaks, luues oluliselt sügavama arusaama sotsiaalse stratifikatsiooni olemusest³⁴. Nimelt eristab Weber nimetatud mõisted erinevate ratsionaalsuse tüüpide alusel – kui kultuurilise kapitaliga seotud staatussuhete aluseks on väärtusratsionaalsus, mis on erinevatel staatusgruppidel erinev, siis majanduskapitali ebavõrdse jaotusega seotud klassisuhete aluseks on instrumentaalne ratsionaalsus, mis on kõigile turutoimijatele ühine. Kui erinevate väärtusratsionaalsuste alusel toimivad staatusgruppid reeglina vastanduvad teineteisele, siis eesmärgiratsionaalsusel põhinevad mitteisikulised majandussuhted ühendavad ühiskonna tervikuks. Seega on just erinevatel väärtusratsionaalsustel põhinevad

31 Vt normatiivse determinismi kriitikat Wendy Hollway poolt (Hollway 1984: 10).

32 Weberi tõlgendused jagunevad kirjanduses laias laastus kolmeks, lähtudes kas indiviidi, ratsionaalse valiku või huvi mõistest (Swedberg 2003, Gane 2004, Waters, Waters 2016).

33 Selline lähenemine toob sisse eristuse 'ressursirikkad ja ressursivaesed', mis abstrahereib toimijad nende konkreetsest sotsiaalsest kontekstist. Vt fenomenoloogilise alusega sotsiaalse konstruktivismi apoliitilisuse kriitikat Loic Wacquant'i artiklis 'Symbolic power and group-making: On Pierre Bourdieu's reframing of class' (Wacquant 2013: 4).

34 Toome siinkohal asjakohase tsitaadi Bourdieu'lt: „far from countering Marx's theory, as is commonly thought, (Weber) carried the materialist mode of thinking into domains which Marxist materialism in effect abandons to spiritualism.“ (Bourdieu 1990: 34)

staatussuhted Weberi jaoks kõige põhimõttelisemaks sotsiaalse konflikti allikaks ühiskonnas³⁵.

Majandusvälja ja kultuurivälja erinevuse uus mõtestamine kujundab ümber ka sotsiaalteoorias kesket rolli mängiva *huvi* mõiste, tuues sisse ideaalsete ja materiaalsete huvide eristuse³⁶. Nimetatud eristusega toob Weber majandusteaduses domineeriva instrumentaalse enesehuvi käsitlese kõrvale sotsioloogilise alusega *huvi* mõiste, luues võimaluse paljude erinevate ühiskonnaelu valdkondade analüüsiks just staatussuhetega seotud konfliktide võtmes³⁷. Kokkuvõtvalt võib väita, et Weber näeb sotsiaalse ja poliitilise konflikti allikaid laiemalt võrreldes Marx'iga, nihutades selle raskuskeskme majandusväljalt kultuuriväljale³⁸. Ta paneb aluse oluliselt sügavamale sotsiaalse domineerimise allikate ja mehhanismide käsitlesele, näidates, et hierarhiliste staatussuhetega seotud ideaalsete huvide edendamine *positiivsete ja negatiivsete privileegide jaotamise* kaudu toimub potentsiaalselt mis tahes ühiskonnaelu valdkonnas (Swedberg 2005, Lizardo 2016, Gimbel 2016). Seega, mitte ainult traditsiooniline, vaid ka modernne ühiskond on oma olemuselt staatüsühiskond.

Weberi materiaalsete ja ideaalsete huvide eristusest tulenevalt ei saa nõustuda MeeMa kogumikus leiduva Bourdieu *habitus*'e mõiste tõlgendusega, mis seob selle ühiskonna horisontaalse stratifikatsiooniga. Asi on selles, et *habitus*'e mõiste tuleb otseselt Weberi ideaalsete huvide käsitlesest, arendades edasi *positiivsete ja negatiivsete privileegide jaotamise* mehhanismide analüüsi hiliskapitalismi kontekstis (Bourdieu 1992, vt ka Brubaker 1985, Swedberg 2003). Vaatame sellega seoses kahte lõiku MaaMa kogumikus, millest esimene seob habituse ainult ühiskonna horisontaalse stratifikatsiooniga: „Horisontaalne strukturatsioon eristab indiviide ja sotsiaalseid rühmi bourdieu'likus mõistes elustiili, tarbimise (sealhulgas kultuuri- ja meediatarbimise) harjumuste ning habituse alusel“ (Lauristin jt 2017: 13). Teine lõik aga heidab Bourdieu'le ette tema *habitus*'e käsitlese liigset staatilisust ning

35 Toome siinkohal asjakohase tsitaadi Weber'ilt: „Whereas the genuine place of classes is within the economic order, the place of status groups is within the social order, that is, within the sphere of the distribution of honour.“ (Weber 1978: 938)

36 Toome siinkohal asjakohase tsitaadi Weberilt: „Not ideas, but material and ideal interests, directly govern men's conduct. Yet very frequently the *world images* that have been created by *ideas* have, like switchmen, determined the tracks along which action has been pushed by the dynamic of interest.“ (Weber 1946: 280)

37 Toome siinkohal nimetatud uuenduse hea kokkuvõtva sõnastuse kirjandusest: „The utility of Weber's category Stand is that it highlights a dialectical tension between Stände with their competing claims especially as it relates to the relative nature of positive and negative privilege. This is why Weber's categories can be used to assess inequalities as diverse as that between doctors and nurses, nobles and peasants, Malaysian ethnic groups, US university campus based „Greek“ organizations and the persistence of racial discrimination. Not only that, Weber's model explains how and why such categories emerge from the most basic unit of society, that is the value-rational Gemeinschaft, while not neglecting the fact that modern market relations with its Gesellschaft-based instrumental rationalism dominate ideologies.“ (Waters, Waters 2016: 10)

38 Toome siinkohal ka asjakohase Bourdieu tsitaadi: „Against the typical regression of Marxism towards economism, which knows only the economy in the narrow sense of the capitalist economy and which explains everything by economy thus defined, Max Weber extends economic analysis (in the generalized sense) to regions ordinarily abandoned by economics, such as religion.“ (Bourdieu 1977: 183)

keskendumist ühiskonna vertikaalse stratifikatsiooniga (staatussuhetega) seotud domineerimisele: „Bourdieu käsitus *habitus*’est kui kehastatud mentaalsetest struktuuridest, mis taastoodavad sotsiaalset korda, on samas võrdlemisi staatiline, sest ei põhjenda, miks on inimene motiveeritud erinevaid kapitale konverteerima, samuti on see liialt domineerimissuhete eeldusele üles ehitatud“ (sealsamas: 350).

Taoline Bourdieu kriitika on sotsioloogilises kirjanduses küll üldlevinud, kuid ei arvesta tema domineerimise käsitluse weberlikku alust³⁹. Bourdieu n-ö geneetiline strukturalism eeldab Weberi jälgedes ja vastupidiselt Kanti moraalifilosoofia kategoorilisele imperatiivile, et sotsiaalsel väljal ei ole mittehuvitatud tegusid – ning järelikult ei ole olemas ka domineerimissuhetest vaba *habitus*’t (Bourdieu 1992). Sellisest metateoreetilisest alusest tulenevalt kirjeldab Bourdieu sotsiaalse domineerimise mehhanismi mitte otsese, vaid sümboolse võimuna, milles domineeriva subjektipositsiooni *habitus* universaliseeritakse iseenesestmõistetava normina ning domineeritava subjektipositsiooni *habitus* normist kõrvalekaldumisena (Bourdieu 1977). Kuna selline enesekehtestamine toimub mitte ainult poliitikalvälja toimijate suhetes, vaid ka inimeste igapäevaelus tehtavate eristuste kaudu, siis tuleb elustiili ja tarbimisega seotud valikuid näha mitte horisontaalse, vaid vertikaalse stratifikatsiooni (staatussuhete) võtmes, st osana laiema võimuvälja toimimisest (Wacquant 2013)⁴⁰. On sümptomaatiline, et *sümboolne võim*, mis on Bourdieu seletusraamistiku võtmemõiste, MeeMa kogumiku registrist puudub, sest *habitus*’t käsitletakse siin mitte objektiivsete domineerimisstruktuuride subjektivse taastootmise võtmes, nagu Bourdieu seda teeb, vaid nende leevendamise võtmes (vt näiteks Kiisel, Seljamaa 2017: 365)⁴¹. Veelgi enam, registrist puudub ka sotsiaalse staatuse mõiste, mis rahvusliberalismi ideoloogia domineerimise kontekstis peaks olema kogu analüüsi alus, sest kujundab rahvustunnusest staatussümboli.

Järeldus eelnevast analüüsist on, et sotsiaalse ruumi struktuuri mõtestamisel keskendub MeeMa kogumik sellistele sotsiaalse stratifikatsioonile aspektidele, mis ei ole seotud staatussuhetega. Siit tuleneb ka sotsiaalse dünaamika tõlgendamine mitte niivõrd sotsiaalsete ja poliitiliste, kuivõrd psühholoogiliste ja normatiivsete faktorite võtmes, mis aga pärsib sotsiaalsete hierarhiate analüüsi ühiskonna toimi-

39 Vt nimetatud seose eiramise kriitikat Omar Lizardo poolt (Lizaardo 2016).

40 Toome siinkohal ära Bourdieu enda kriitika selliste elustiili ja tarbimisega seotud nähtuste tõlgenduste suhtes, mida MeeMa kogumik esindab: „Thus the chapter of Distinction devoted to the different fractions of the dominant class will be read as a description of the various lifestyles of these fractions, instead of an analysis of locations in the space of positions of power-what I call the field of power.“ (Bourdieu 1989: 16)

41 Siiski on siin ka mitmeid erandeid. Näiteks tarbimise peatükk toob teoreetilises osas sisse sotsiaalsete praktikate teoorial põhineva mittedualistliku (ja seega Bourdieu enda *habitus*’e mõistest lähtuva) käsitluse (Keller, Kiisel 2017: 300-301). Peatüki empiirilises osa aga mõönavad autorid eneskriitiliselt, et nende see jääb traditsiooniliseks. Sama võib öelda ajalookultuuri peatüki kohta – teoreetilises osas viidatakse küll mitmetele mittepositivistlikele suundadele ajalookultuuri mõtestamisel, kuid uurimisühikute valikul jäädakse positivistlikuks (Kello, Harro-Loit 2017). Analoogetelt võib hinnata ühiskonna sidususe peatükis leiduvat *eristuse* mõiste käsitlust – ühelt poolt leidub siin otseselt Bourdieu enda tekstidel põhinev *habitus*’e käsitlus just eristusviisina, kuid peatüki empiiriline analüüs läheb mitte-bourdieu’likku rada, sest oma uurimisobjekti konstrueerimisel ei tooda sisse relatsioonilise sotsiaalse välja mõistet (vt Lauristin 2017: 686).

mises. Nimetatud teoreetiline piiratus väljendub paratamatult ka Eesti demokraatia analüüsis, milles sotsiaalse staatuse ja sümboolse võimu allikate ja mehhanismide käsitlus on asendatud pigem psühholoogiliste ja moraliseerivate hinnangute ja üleskutsetega. Vaatame siinkohal näidetena taasiseseisva Eesti senise poliitilise arengu analüüsi demokraatia konsolideerumise võtmes (Lauristin, Vihalemm 2017)⁴² ning arutlusi Eesti ühiskonna ja poliitika tulevikust uue agentsuse tekkimise ootuse võtmes (Lauristin jt 2017).

Eesti poliitilise arengu analüüsis viitavad MeeMa autorid Rychardi ja Wnuk-Lipinski viiefaasilisele siirdeprotsessi mudelile ning leiavad, et „üldjoontes tegi Eesti läbi samasuguse arengutee nagu teised Euroopa postkommunistlikud riigid“ (Lauristin, Vihalemm 2017: 89). Poolakatest autorite puhul on eriti kõnekas siirdeprotsessi viienda faasi kirjeldus: „konsolideerumise periood, kus ühiskond on arenguraskustest üle saanud, on saavutatud majanduslik jõukus ja demokraatlik poliitiline kultuur ning ühiskonna heaolu on jõudnud tasemeni, mis tagab rahva valdava enamiku rahulolu ja loob kindla aluse ühiskondlikule stabiilsusele“ (sealsamas: 89).

Selline ülioptimism on Eesti ühiskonna asjadega kursis olevate inimeste jaoks ebaadekvaatne ning on mõistetav, et MeeMa autorid seda ei jaga, rõhutades Eesti ühiskonna ja poliitika arengute kirjeldamisel pigem probleeme:

Küpspe demokraatia aluseks oleva kriitilise refleksioonivõime kujunemine on Eesti poliitilises kultuuris kulgenud suurte raskustega ja tagasilöökidega. Pronkssõduri kriis 2007. aasta aprillis-mais, eriti aga majanduskriisijärgsed aastad on näidanud, et ühiskonna sügavamast ja püsivast konsolideerumisest ollakse alles üsna kaugel, tervendava refleksiivsuse asemel valitsevad nii poliitikute kui ka rahva meeli endiselt pigem emotsionaalsed müüdid. Võib öelda, et sisulise ja tugeva, jätkusuutliku konsolideerumiseni ei ole Eesti ühiskond jõudnud, rahva võõrandumine poliitikast ja poliitikutest kestab tänaseni. (Sealsamas: 90)

Toodud kriitikat hinnates tuleb aga tõdeda, et kuigi siin kirjeldatakse Eesti ühiskonna ja poliitika arenguid vastuolude ja konfliktide terminites, viitavad mõisted *küps demokraatia*, *jätkusuutlik konsolideerumine* ja *tervendav refleksiivsus* teoreetilisele perspektiivile, mis ei erine eespool viidatud autorite omast. Sellise perspektiivi raames nähakse Eesti ühiskonna ja poliitika muutuse allikaid mitte toimijate poolt oma väljahuvide kaitsmise võtmes habitusel põhineva ja seega ka alateadliku tegevuse kaudu, vaid kõrgendatud ratsionaalsuse ja oskustega *uue agentsuse* ootuses: „Kujunemas on uus sotsiaalne agentsus, uued sotsiaalsed toimejõud, mille puhul edu ja ebaedu mehhanismid sõltuvad olulisel määral erinevate praktikate ja ressursside õigeaegselt rakendamisest ning eri elusfääride tempode ja ajaliste nõudmiste oskuslikust ühitamisest“ (vt Lauristin jt 2017: 713). Seega väidetakse siin, et uue agentsuse edukus sõltub oskuslikust tegutsemisest, st selmet analüüsida sotsiaalse muutuse struktuurseid allikaid, postuleeritakse nii riigi poliitikate kui

42 Siiski tuleb lisada, et MeeMa kogumiku kokkuvõttev artikkel sisaldab ka siirdeteoreetiliste mudelite piiratuse kriitikat (vt Lauristin jt 2017: 700).

ka inimeste hoiakute muutuse eesmärk, mille realiseerumise mehhanism aga jääb avamata. Selline lähenemine erineb põhimõtteliselt relatsioonimi omast, mis toob sisse ka struktuurse seletuse ning rõhutab pigem alateadvusliku tegevuse rolli: „Teo-teooria, mille ma (*habitus*’e mõistega) esitan, tähendab kokkuvõttes, et suurema osa inimtegedude printsiibiks on sootuks midagi muud kui kavatsus, ja nimelt omandatud dispositsioonid, mille tõttu tegu võib ja tuleb tõlgendada ühele või teisele eesmärgile suunatuna, ilma, et saaks seejuures väita, et tema printsiibiks oli selle eesmärgi teadlik püstitamine“ (Bourdieu 2003: 210).

Teise näitena toome lõigu sotsiaalse kihistumise peatüki kokkuvõttest: „Selle asemel, et süvendada vertikaalset kihistumist, kus pool elanikkonda tunneb end ühiskondlikus võidujooksus allajääjatena, oleks Eestile sobivam horisontaalseid sidemeid tugevdav, ka väikeste eripäraste ühiskonnarühmade panust positiivselt arvestav ühiskonnamudel, mis parimal viisil kasutaks ära meie kaks tugevat külge, mis praegu on üksteisele ka sotsiaalselt vastandunud: ühelt poolt lennukate edasitormajate innovatiivsuse ja teiselt poolt kohalike kultuurihoidjate kogukonnatunde“ (Lauristin 2017: 696). Siin on analoogia *AI plastilisuse paradoksiga*, mis põhineb katsel sünteesida ratsionaalsete valikute institutsionalismi ja sotsioloogilise institutsionalismi positiivsed küljed üheks tervikuks. Näitasime eespool, et plastilisuse paradoks ei ole AI raames ületatav ning sama kehtib ka antud juhul – innovatiivsuse ja kogukonnatundega seotud hoiakud ei ole mitte ainult psühholoogilised ressursid, vaid ka kultuurilise ja sotsiaalse kapitali vastanduvad tüübid, mida kasutatakse vahendina sotsiaalsel väljal positsioneerimiseks. Nende kaudu toimub sotsiaalne *eristumine* Bourdieu mõttes, st neist ei ole võimalik välja noppida ainult positiivne pool ning sünteesida see kõigile sobivaks tervikuks. Lühidalt, asümmeetrilise sotsiaalse välja toimijate positsioneerimine ei ole vastastikune õnnelikuks tegemine.

3.2. Eesti demokraatia relatsioonilise mudeli perspektiivis

Artiklitekogumik „Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011“ (lühidalt EV20) analüüsib Eesti taasiseseisvuse kahe esimese aastakümne arenguid nii sisendi- kui ka väljundipoliitika kesketes valdkondades, keskendudes demokraatlike institutsioonide kujundamisele ja toimimisele. Siinkohal ei ole eesmärgiks antud kogumiku sisu põhjalik analüüs, vaid metateoreetilise alternatiivi visandamine MeeMa kogumikus esindatud dualistlikule lähenemisele. Seega vaatame me Eesti sotsiaalse ja poliitilise ruumi struktuuri ja dünaamika mõtestamist valitud EV20 artiklites suhteliselt kõrgel üldistuse astmel, tuues esile nendes sisalduvad relatsioonilised ideed⁴³.

43 Tulenevalt EV20-s käsitletud poliitika ja valitsemise valdkondade uurimise erinevatest traditsioonidest ei põhine antud kogumik ühtsel teoreetilisel alusel. Käesoleva analüüsi eesmärgi silmas pidades käsitleme me artikleid, mis sisaldavad mittedualistliku metateooria ideid – need on „Mälupoliitika“ (Tamm 2012), „Rahvuspoliitika“ (Vetik 2012b) ning kogumiku tulemusi üldistav „Kokkuvõte ja perspektiivid“ (Vetik jt 2012). Me ei väida, et nimetatud artiklites on juba olemas väljakujunenud ja järjekindel relatsiooniline sotsiaalteooria, tegemist on pigem sellise teooria otsingutega.

Kuna Eesti poliitilise välja struktuuri ja dünaamikat mõjutab oluliselt suhestumine nõukogude minevikuga, siis alustame sellega seotud teemadest. Mälupoliitikat analüüsitakse EV20-s senise poliitilise arengu järjestikuste etappide lõikes, kasutades mõisteid mäletamine ja unustamine, vääriti mäletamine, kompensatoorne mälu jmt (Tamm 2012). Poliitilise agentsuse tüpoloogias eristab artikli autor ametliku mälu ja vastumälu kandjad, keskendudes esimest esindavate institutsioonide tegevusstrateegiatele. Artikkel näitab, et riikliku mälupoliitika aluseks on olnud „soov kehtestada rohkem või vähem ühtset arusaama Eesti lähiajaloo sündmustest, voolida kollektiivset mälu seaduste, määruste ja monumentidega“ (sealsamas: 175).

Seega nähakse mälupoliitika olemust mitte niivõrd ajaloomälu rekonstrueerimise, kuivõrd selle konstrueerimise võtmes, st sotsiaalset dünaamikat mõtestatakse mitte objektivismi võtmes, vaid konstruktivistlikult: „Uue iseseisvuse künnisel ei võideldud niisiis üksnes tulevikutsenaariumide üle, vaid samasuguse ägedusega peeti lahinguid mineviku üle, selle üle, mida, keda ja kuidas mäletada“ (sealsamas: 149). Sellisest sotsiaalse ruumi struktuuri ja dünaamika käsitlusest tulenevalt on mälupoliitika analüüsi uurimisobjektiks mitte sisemiselt homogeensed ja väljapoole suletud toimijad, kelle suhteid nähakse dualistlikule metateooriale omases ühiskonna kui terviku konsolideerumise perspektiivis, vaid vastanduvad mälukogukonnad, kelle toimimist analüüsitakse konfliktiteooriale omases identiteedipõhise poliitika võtmes (sealsamas: 145).

Mälupoliitika teemasid mõnevõrra laiendava rahvuspoliitika artikli uurimisobjekt on konstrueeritud sotsiaalse ja poliitilise välja vastanduvate ja samal ajal teineteist konstitueerivate subjektipositsioonide võtmes, mida kirjeldatakse *ühtse rahvusriikluse ja ühiskonna mitmekultuurilisuse* diskursuste kaudu (Vetik 2012b). Sotsiaalse ja poliitilise dünaamika allikat nähakse rahvuspoliitika artiklis otsesõnu lähtuvalt relatsioonilisest metateooriast:

Tuleb rõhutada, et suhte (vastandina substantstile) mõiste kui analüütilise ühiku privilegerimine ning sellest tulenevad uurimisobjekti sisemise eristumise (vastandina ühtsusele) ning dünaamilisuse (vastandina staatilisusele) rõhutamine on ka laiemalt võttes kogu postmodernistliku paradigma tunnetusteoreetilised põhitunnused ... Eesti riigi rahvuspoliitikat tuleb näha mitte eestlaste kui ühtse grupi eesmärkidest lähtuva moderniseerumise või ajaloolise õigluse taastamise instrumendina, vaid pigem rahvastava riigi sisemiselt eristunud eliitide omavahelise võimuvõitluse väljendusena, milles üks grupp kasutab vastandumist Venemaale oma põhilise poliitilise ressursina. (Sealsamas: 117)

Artikkel keskendub kodakondsuspoliitika ja venekeelse koolisüsteemi ümberkujundamisega seotud vaidlustele, analüüsides vastavate toimijate positioneerimist lähtuvalt kas *ühtse rahvusriikluse* või *ühiskonna mitmekultuurilisuse* diskursusest. Artiklis pakutava ühiskonna integratsioonistrateegia aluseks on mitte lineaarsest arengust lähtuv, vaid sotsiaalse konflikti juhtimise mudel: „integratsiooni edukust tuleks näha mitte lihtsustava lineaarse mudeli võtmes, mis eeldab *eesi tuuma*

olemasolu, millesse vähemused peaksid sulanduma, vaid etniliste erinevuste mõju vähenemisenä ühiskonna kultuurilises ja sotsiaalses stratifikatsioonis, mille tulemusel senised *teravad* gruppidevahelised piirid asenduvad *ähmaste* piiridega“ (sealsamas 135). Seega, integratsioon on mitte kõikide etniliste gruppide vaheliste probleemide korraga äralahendamine, vaid gruppidevahelise terava konflikti suunamine pehmemasse voolusängi.

Ka Eesti demokraatia arengut üldistavas analüüsis rõhutavad EV20 autorid „suhte kui analüütilise üksuse olulisust Eesti poliitika ja valitsemise tervikpildi mõtestamisel“ (Vetik jt 2012: 442). Suhte mõistel põhinev poliitilise ruumi struktuuri ja dünaamika käsitlus on kriitiline dualistlike lähenemiste suhtes, mille tüüpiliseks näiteks Juan Linzi ja Alfred Stepani demokraatia konsolideerumise mudel (Linz, Stepan 1996). Kui nimetatud autorid seavad konsolideerunud demokraatia kriteeriumiks selle, kuivõrd demokraatia põhimõtetest on saanud n-ö *ainus mäng linnas*, siis EV20 tulemusi üldistava artikli autorid eeldavad, et „demokraatia ei ole staatiliselt määratletav seisund, vaid protsess, mis võib olla läbi põimunud väga erinevate (sh ka autoritaarsete) sotsiaal-kultuuriliste ja poliitiliste praktikatega“ (Vetik jt 2012: 440).

EV20 kokkuvõtva artikli autorid eitavad *konsolideerunud* või *küpse* demokraatia mõistet, mis on määratletav mingite objektiivsete tunnuste kaudu: „Seega kujutab transformatsioon kui Eesti poliitika ja riigivalitsemise demokratiseerumise etapp endast vastupidiselt lineaarse arengu mudelis eeldatule mitte selle viimast astet, mille läbimisel saab demokraatia *ainsaks mänguks linnas* ja selles mõttes lõplikult valmis, vaid pigem uue arenguringi algust“ (sealsamas: 449). Siin eeldatakse, et demokraatia küpsusest või ebaküpsusest on mõtet rääkida mitte üheselt kirjeldatavate objektiivsete kriteeriumite võtmes, vaid pigem poliitiliste diskursuste vastastikuse positsioneerimise kontekstis, kus nimetatud hinnanguid kasutatakse vastavate subjektipositsioonide huvide edendamiseks.

Näiteks võib üldistavalt väita, et parempoolsed parteid on Eesti demokraatia küpsusest rääkinud enam-vähem taasiseseisvuse algusest peale, sest see on nende jaoks vahend oma domineeriva positsiooni taastootmisel Eesti poliitilisel väljal. Vasakpoolsed parteid aga on samal ajal rõhutanud pigem Eesti demokraatia ebaküpsust, eesmärgiga parandada oma positsiooni ja ümber kujundada võimusuhte *status quo*. Paari viimase aasta poliitilises debatis on aga kohad teatud mõttes vahetunud – Eesti demokraatia muutus vasakpoolsete parteide jaoks oluliselt küpsemaks peale seda, kui nad ise tulid 2017. aasta alguses võimule, ning vastupidi, peale valitsusk koalitsiooni muutmist ja Keskerakonna poolt juhitava valitsuse moodustamist on parempoolsetele parteidele hakanud üha enam tunduma, et Eesti demokraatia on jälle ebaküps. Põhiline järeldus kirjeldatud dünaamikast on, et uurijad ei tohiks toimijate endi tõlgendusi demokraatia *küpsusest* või *ebaküpsusest* üle võtta, vaid neid tuleks käsitleda algandmetena, mida alles tuleb hakata demokraatia toime mehhanismide võtmes analüüsima.

4. KOKKUVÕTE

Käesolev artikkel analüüsib Eesti demokraatia toimimist dualistlikel ja mittedualistlikel metateooriatel põhinevate seletusraamistike löikes. Dualism lähtub struktuur versus toimija vastandusest ning tõlgendab sotsiaalsete ja poliitiliste protsesside dünaamika allikana mitte toimijate endi agentsust, vaid välist mõju. Relatsioonism aga näeb sotsiaalset ontoloogiat asümmeetrilise sotsiaalse välja subjektipositsioonide võtmes, tõlgendades sotsiaalse dünaamika allikat väljasisese kausaalsuse kaudu.

Kahe artiklikogumiku võrdlus tõi esile nimetatud metateoreetiliste eelduste rolli demokraatia toimimise sisulisel analüüsil. Dualismil põhinev MeeMa kogumik keskendub Eesti ühiskonna uurimisel nii vertikaalsele kui ka horisontaalsele stratifikatsioonile, kuid jätab sotsiaalse staatuse teema kõrvale. Selline lähenemine näeb demokraatia arengut küll sotsiaalsete hierarhiate leevendamise võtmes, kuid ei näita ära sellise muutuse allikat. EV20 kogumiku relatsiooniline lähenemine aga näeb Eesti demokraatiat toimijate positsioneerimise võtmes, mille allikaks on olemasolevate hierarhiate taastootmisele või muutmisele suunatud subjektipositsiooni huvi asümmeetrilisel sotsiaalsel väljal. Esimene lähenemine mõtestab ühiskonna arengut lineaarse progressina, mille käigus sotsiaalset hierarhiat toetavad jõud asenduvad võrdsust toetavate jõududega. Teine lähenemine aga mõtestab ühiskonna arengut võistlevate diskursuste vastastikuse positsioneerimise võtmes, milles hegemooniline subjektipositsioon ühiskonna arengu eri etappidel ja sõltuvalt kontekstist peaks põhimõtteliselt vahetuma.

Mõlemad seletusraamistikud on uurijate konstruktsioonid, mis püüavad anda akadeemiliselt adekvaatseid seletusi Eesti demokraatia seniste ja tulevaste arengute kohta. Samas mõtestatakse adekvaatsuse tähendust neis erinevalt – dualistliku lähenemise seisukohalt tähendab mudeli adekvaatsus välise sotsiaalse tegelikkuse korrektset peegeldust, relatsioonilise lähenemise seisukohalt aga on teaduslikud mudelid ka ise osaks sotsiaalsest reaalsusest endast. Relatsioonilise lähenemise seisukohalt ei ole sotsiaalteaduslik mudel puhtkognitiivne 'objektiivse' reaalsuse peegeldamine, vaid sotsiaalse ja poliitilise reaalsuse konstrueerimise üks vahendeid. Selle alusel toimuv ühiskonna ja poliitika seletamine lähtub asümmeetrilise välja ühest konkreetsest vaatepunktist ning on selles mõttes paratamatult ka poliitiline seisukohavõtt. Pretensioon apoliitilisusele on Bourdieu sotsiaalse praktika teooria seisukohalt vaadates ise üks parimaid näiteid poliitilisest seisukohavõtust, püüdes suurendada selle esitaja sümboolset kapitali ühiskonna kui terviku silmis.

Läbiviidud analüüsi põhjal saame me lõpuks vastata ka artikli alguses sõnastatud küsimusele rahvusliberalismi senise domineerimise põhjuste kohta Eesti poliitikas⁴⁴. Dualistlik mudel tõlgendab rahvusliberalismi pikaegset domineerimist eelkõige psühholoogiliste põhjuste kaudu. Näiteks väidetakse, et eestlased väärtustavad „riiklust kui rahvuslikku majandusedu toetavat institutsiooni, mille

44 Nimetatud mõiste tähistab Eesti poliitikas kujunenud ideoloogilist kooslust, milles on ühendatud turukeskne neoliberalism ja etnosekeskne konservatism, mis definitsiooni kohaselt peaksid asuma pigem ideoloogilise välja vastaspoolustel (vt Vogt 2005).

kaudu legitimeeritakse *rahvuslike voorustena* valmisolekut tuua majandusedu nimel sotsiaalseid ohvreid“ (Lauristin 2011: 202), ning et eestlasi iseloomustab „lõhede ja kontrastide loomulikuks pidamine nii ühiskonna sees kui ka suhetes teiste rahvastega“ (sealsamas). Sellisel seletusel on oma tõetera kindlasti sees, kuid see jätab kõrvale sotsiaalsete ja poliitiliste faktorite analüüsi, mis panustavad rahvusliberalismi püsimisse kõige enam.

Relatsioonism aga toob nimetatud faktorid just esiplaanile, väites, et rahvusliberalismi pikaajalise domineerimise aluseks Eestis on mitte inimeste vaimulaad, vaid taasiseseisvumise perioodil kujunenud sotsiaalse ja poliitilise välja struktuur, mida taastoodetakse domineeriva subjektipositsiooni võimustrateegiast lähtuvate meie/nemad vastanduste abil. Nimelt kujutavad etnorahvuslus ja neoliberalism endast diametraalseid vastaspoolusi nõukogude ideoloogias domineerinud kosmopoliitsusele ja plaanimajandusele, andes neisse investeerinud poliitilistele jõududele väga tugeva eelise. Parempoolsed parteid on osanud selle eelise aastate jooksul ja kõikvõimalikel viisidel ka edukalt institutsionaliseerida. Seega, parempoolse subjektipositsiooni poliitilise hegemoonia aluseks on mitte „siirdeperioodil välja kujunenud tarbimisühiskonna väärtusi, tehnoloogilisi võimalusi ning individualistlikku enesekehtestamist soosiv subjektiivse kihistumise mudel“ (Lauristin 2017: 695), vaid Eesti ühiskonna sotsiaalsete ja poliitiliste hierarhiate edukas taastootmine neisse investeerinud poliitiliste jõudude poolt⁴⁵.

Võtmerolli nimetatud hierarhiate taastootmisel mängib Venemaa ja lääneriikide geopoliitiline konflikt, mille raames on Eesti kui väikeriigi poliitika mitmed olulised aspektid julgeolekustatud (Lagerspetz, Vogt 2013, Hoffmann, Makarychev 2015). See pärsib demokraatlikule ühiskonnale omast vaba erimeelsuste väljendamist, mille teenistuses on kohati isegi julgeolekustruktuurid (Vetik jt 2012, Ruutsoo 2012). Üheks olulisemaks mehhanismiks sotsiaalsete hierarhiate taastootmisel on kodakondsusetuse institutsioon, mille osas võib samuti välja tuua kaks lõppkokkuvõttes poliitilise alusega tõlgendust (vt Kolsto 2002). Üks tõlgendus toob esile toimijapõhised psühholoogilised tunnused, sidudes kodakondsusetuse probleemi mittekodanike jätkuvalt *ebaküpsete* hoiakutega (Vetik 2002). Teise tõlgenduse seisukohalt aga on tegemist vastava poliitilise investeeringu pealt tulu teeniva võimustrateegiaga – kodakondsusetuse institutsioon taastoodab 1990ndate aastate alguses väljakujunenud sotsiaalse ja poliitilise välja hierarhiad, mille kaudu toimub ühiskonnas, Weberi termineid kasutades, *positiivsete ja negatiivsete privileegide jaotamine* (Semjonov 2002).

Lõpuks võib antud artiklis käsitletud seletusraamistikud siduda ka kahe omavahel eristuva subjektipositsiooniga Eesti poliitilisel väljal. Dualistlik seletusraamistik põhineb suures plaanis Giddens'i tüüpi kolmanda tee sotsiaal-demokraatial, mis näeb sotsiaalset muutust ülalt-alla suunatud kaasamise terminites (vt Giddens 1998). Dualistlik mudel on küll kriitiline Eesti ühiskonna sotsiaalse ebavõrdsuse ja poliitilise võõrandumise suhtes, kuid ei paku adekvaatset sotsiaalse ja poliitilise

45 Vt siin kasutatud *investeeringu* mõiste psühhoanalüütilise tausta kirjeldust Wendy Hollway poolt (Hollway 1984).

muutuse käsitlust, piirdudes *demokraatia konsolideerumise* ja *uue agentsuse* tüüpi moraliseerivate hinnangute ja üleskutsetega. Sellist poolele teele pidama jäämist võib tõlgendada ka kui ühte elementi rahvusliberalismi pikaajalise hegemoonia taastootmise süsteemis.

Relatsiooniline mudel aga toetab sotsiaalset praktikat, mis ei looda ülalt alla suunatud kaasamisele, vaid usub, et muutus on eelkõige sellest huvitatud toimijate endi kätes. Muutuse saavutamise üheks võtmeks on kodanikuühiskonna rolli ümbermõtestamine Eesti demokraatia toimimises, st senisest oluliselt jõulisem institutsionaliseerimine ning selle abil oma õigustatud huvide kaitsmine⁴⁶. Üks näide on viimastel aastatel teravnenud võitlus Eesti metsapoliitika ümber, mis on haaranud kaasa märkimisväärse osa ühiskonnast ning mille raames on kujunenud Eesti jaoks uue sisuga kohaliku- ja keskvõimu poliitikatasandite vastuolu. Võitlus Eesti metsa eest on teatud mõttes sarnane kolmkümmend aastat tagasi peetud fosforiidisõjale. Mõlemad 'sõjad' näitavad, et eksistentsiaalse tähtsusega küsimuste puhul suudab kodanikuühiskond mobiliseerida oma huvide kaitsele ka ühe osa poliitilisest klassist, mõjutades sellega olulisel määral poliitikavälja toimimist.

VIITEALLIKAD

- Barrington, Lowell 1995. The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States. *Europe-Asia Studies* (47)5, 731–763.
- Baxter, Hugh 1987. System and Life-World in Habermas's 'Theory of Communicative Action'. *Theory and Society* (16)1, 39–86.
- Beck, U.; Sznaider, N. 2006. Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: A research agenda. *British Journal of Sociology* (57)1, 1–23.
- Blyth, Mark 2002. *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.
- Blyth, Mark; Hodgson, Geoffrey M; Lewis, Orion; Steinmo, Sven 2011. Introduction to the Special Issue on the Evolution of Institutions. *Journal of Institutional Economics* (7)3, 299–315.
- Blyth, Mark 2016. Ideas and Historical Institutionalism. Lk 1–25 kogumikus Fioretos, Orfeo; Falletti, Tullia G.; Sheingate, Adam (toim.) *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*. New York: Oxford University Press.
- Bourdieu, Pierre 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre 1984. *Distinction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre 1985. The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society* (14)6, 723–744.
- Bourdieu, Pierre 1989. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory* (7)1, 14–25.

46 Üheks näiteks sellisest relatsioonilise sotsiaalteooria poliitilisest väljendusest on agonistlik demokraatia teooria, mille keskses arendajaks on Chantal Mouffe: „I use the concept of agonistic pluralism to present a new way to think about democracy that is different from the traditional liberal conception of democracy as a negotiation among interests and is also different from the model that is currently being developed by people like Jürgen Habermas and John Rawls. While they have many differences, Rawls and Habermas have in common the idea that the aim of the democratic society is the creation of a consensus, and that consensus is possible if people are only able to leave aside their particular interests and think as rational beings. However, while we desire an end to conflict, if we want people to be free we must always allow for the possibility that conflict may appear and to provide an arena where differences can be confronted. The democratic process should supply that arena.“ (Mouffe 2000)

- Bourdieu, Pierre 1990. *Sociology in Question*. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant Loïc 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre 2008. Political Interventions. *Social Science and Political Action*. London, New York: Verso.
- Bourdieu, Pierre 2003. *Praktilised põhjused. Teoteooriast*. Tallinn: Tänapäev.
- Brubaker, Roger 1985. Rethinking Classical Theory: The Sociological Vision of Pierre Bourdieu. *Theory and Society*, 14, 745-777.
- Chernilo, D. 2006. Methodological nationalism and its critique. Lk 129-140 kogumikus Delanty, G.; Kumar, K. (koost.) *The Sage handbook of nations and nationalism*. London: Sage.
- Coase, R. H. 1960. The Problem of Social Cost. *The Journal of Law & Economics*, 3, 1-44.
- Depelteau, Francois (toim.) 2018. *The Palgrave Handbook of Relational Sociology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dobbin, Frank 2008. The poverty of organizational theory. Comment on: 'Bourdieu and organizational analysis'. *Theoretical Sociology*, 37, 53-63.
- Ekiert, Grzegorz 2013. Three Generations of Research on Post Communist Politics – A Sketch. *East European Politics and Societies and Cultures* (29)2, 323-337.
- Elder-Vass, Dave 2007. Social Structure and Social Relations. *Journal of the Theory of Social Behaviour* (37)4, 464-477.
- Emirbayer, Mustafa 1997. Manifesto for a Relational Sociology. *The American Journal of Sociology* (103)2, 281-317.
- Emirbayer, Mustafa; Johnson Victoria 2008. Bourdieu and organizational analysis. *Theoretical Sociology*, 37, 1-44.
- Fioletos, Orfeo; Falletti, Tullia G.; Sheingate, Adam (toim.) 2016. *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*. New York: Oxford University Press.
- Gane, Nicholas 2005. Max Weber as Social Theorist: 'Class, Status, Party'. *European Journal of Social Theory*, 8, 211-226.
- Giddens, Anthony 1998. *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Gimbel, Edward W. 2016. Interpretation and Objectivity: A Gadamerian Reevaluation of Max Weber's Social Science. *Political Research Quarterly* (69)1, 72-82.
- Hall, Peter A. 2016. Politics as a Process Structured in Space and Time. Lk 31-50 kogumikus Fioletos, Orfeo; Falletti, Tullia G.; Sheingate, Adam (toim.) *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*. New York: Oxford University Press.
- Hall, Peter A.; Taylor, Rosemary C. R. 1996. Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies* (44)5, 936-957.
- Hay, Colin 2006. Constructivist Institutionalism. Lk 56-74 kogumikus Rhodes, R. A. W.; Binder, Sarah A.; Rockman, Bert A. (toim.) *The Oxford Handbook of Political Institutions*. New York: Oxford University Press.
- Hay, Colin 2013. Political Ontology. Lk 78-96 kogumikus Goodin, Robert E.; Tilly, Charles (toim.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Hay, Colin 2016. Good in Crisis: the ontological institutionalism of social constructivism. *New Political Economy* (21)6, 520-535.
- Heclo, Hugh 2016. Thinking Institutionally. Lk 731-742 kogumikus Rhodes, R. A. W.; Binder, Sarah A.; Rockman, Bert A. (toim.) *The Oxford Handbook of Political Institutions*. New York: Oxford University Press.
- Heidmets, Mati 2017. Eesti elu kiirendajad. *Sirp*, 9. juuni 2017.

- Hoffmann, Thomas; Makarychev, Andrey 2015. Russian Speakers in Estonia: Legal, (Bio)Political and Security Insights. Lk 147-174 kogumikus Makarychev, Andrey; Yatskuk, Alexandra (toim.) *Borders in the Baltic Sea Region: Suturing the Ruptures*. London: Palgrave Macmillan.
- Hollway, Wendy 1984. Gender difference and the production of subjectivity. Lk 227-263 kogumikus Henriques, J.; Hollway, W.; Venn, C.; Walkerdine, V. (toim.) *Changing the subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. London: Methuen.
- Immergut, Ellen M. 2006. Historical-Institutionalism in Political Science and the Problem of Change. Lk 237-259 kogumikus Wimmer, Andreas; Kössler, Reinhart (toim.) *Understanding Change: Models, Methodologies, and Metaphors*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Jessop, Bob 2001. Institutional re(turns) and the strategic – relational approach. *Environment and Planning A* (33)7, 1213-1235.
- Jessop, Bob 2006. The State and State-Building. Lk 111-130 kogumikus Rhodes, R. A. W.; Binder, Sarah A.; Rockman, Bert A. (toim.) *The Oxford Handbook of Political Institutions*. New York: Oxford University Press.
- Kattel, Rainer 2012. Majanduspoliitika. Lk 389-410 kogumikus Vetik, Raivo (koost.) *Eesti poliitika ja valitsemine 1991-2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kallas, Kristina; Kivistik, Kats 2015. Kodakondsus, poliitiline enesemäärang ja osalemine. Lk 6-23 monitooringus Kallas, Kristina jt (koost.) *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015*. Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/1peatykk.pdf>
- Keller, Margit; Kiisel, Maie 2017. Tarbimine: võimalused, eneseväljendus ja sääst. Lk 299-301 kogumikus Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V.; Vihalemm, T. (toim.) *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kello, Katrin; Harro-Loit, Halliki 2017. Eesti ajaloo sündmused ja ajastud eestlaste ajalookultuuris. Lk 476-498 kogumikus Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V.; Vihalemm, T. (toim.) *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kelly, Duncan 1999. The Strategic-Relational View of the State. *Politics* (19)2, 109-115.
- Kiisel, Maie; Seljamaa, Jarmo 2017. Sotsiaalse sidustumise mustrid. Lk 363-410 kogumikus Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V.; Vihalemm, T. (toim.) *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kolsto, Pal (toim.) 2002. *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies: the cases of Estonia and Moldova*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Kruusvall, Jüri; Vetik, Raivo; Berry, John 2009. The Strategies of Inter-Ethnic Adaptation of Estonian Russians. *Studies of Transition States and Societies* (1)1, 3-24.
- Kuhn, Thomas S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Lagerspetz, Mikko; Vogt, Henri 2013. Estonia. Lk 51-84 kogumikus Berglund, Sten; Ekman, Joakim; Deegan-Krause, Kevin; Knutsen, Terje (toim.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3. tr. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Lauristin, Marju 2011. Inimareng siirdeajal: Balti riikide ees seisvad väljakutsed. Lk 10-12 aruandes SA Eesti Koostöö Kogu (koost.) 2010/2011 *Eesti Inimarengu Aruanne. Inimarengu Balti rajad: muutuste kaks aastakümnet*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter 2009. Internal and External Factors Influencing Estonian Public Agenda during Two Decades of Post-Communist Transformation. *Journal of Baltic Studies* 40(1), 1–29.

- Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter 2017. Eesti tee stagnaajast tänapäeva: sotsiaalteduslik vaade kolme aastakümne arengutele. Lk 60-95 kogumikus Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V.; Vihalemm, T. (toim.) *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Lauristin, Marju; Kalmus, Veronika; Keller, Margit; Kiisel, Maie; Masso, Anu; Opermann, Signe; Vihalemm, Peeter; Vihalemm, Triin 2017. Kokkuvõte: eesti ühiskonda kujundavad protsessid ja tulevikuaarengud. Lk 699-722 kogumikus Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V.; Vihalemm, T. (toim.) *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Lauristin, Marju; Kalmus, Veronika; Keller, Margit; Kiisel, Maie; Masso, Anu; Opermann, Signe; Vihalemm, Peeter; Vihalemm, Triin 2017. Teoreetiline hoovõtt. Lk 1-23 kogumikus Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V.; Vihalemm, T. (toim.) *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Lawson, Tony 2016. Social positioning and the nature of money. *Cambridge Journal of Economics* (40)4, 961–996.
- Leping, Kristian-Olari; Toomet, Ott 2008. Emerging ethnic wage gap: Estonia during political and economic transition. *Journal of Comparative Economics* (36)4, 599-619.
- Lieberman, Robert C. 2002. Ideas, Institutions, and Political Order: Explaining Political Change. *American Political Science Review* (96)4, 697-712.
- Linz, Juan J.; Stepan, Alfred C. 1996. *Problems of democratic transition and consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Liping, Sun 2008. Societal Transition. New Issues in the Field of the Sociology of Development. *Modern China* (34)1, 88-113.
- Lizardo, Omar; Stoltz, Dustin S. 2016. Max Weber's Ideal versus Material Interest Distinction Revisited. *European Journal of Social Science* (21)1, 3-21.
- Lizardo, Omar 2010. Beyond the antinomies of structure: Levi-Strauss, Giddens, Bourdieu and Sewell. *Theoretical Sociology* (39)6, 651-688.
- Lotman, Juri 1992. Semiosfäärist. Raamatus Lotman, Juri (koost.) *Semiosfäärist*. Vagabund.
- Mahoney, James; Thelen, Kathleen 2015. *Advances in Comparative-Historical Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- March, James G.; Olsen, Johan P. 1984. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *The American Political Science Review* (78)3, 734-749.
- Martin, John Levi 2002. What is Field Theory? *American Journal of Sociology* (109)1, 1-49.
- Metcalfe, Lee Kendall 1996. Outbidding to radical nationalists: minority policy in Estonia 1988-1993. *Nations and Nationalism* (2)2, 213-234.
- Mettam, Collin W.; Williams, Stephen Wyn 2001. A colonial perspective on population migration in Soviet Estonia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* (27)1, 133-150.
- Mouffe, Chantal 2000. *The Democratic Paradox*. London, New York. Verso.
- North, Douglass C. 2016. Institutions and Economic Theory. *The American Economist* (61)1, 72-76.
- North, Douglass C. 1991. Institutions. *The Journal of Economic Perspectives* (5)1, 97-112.
- Overton, Willis F. 2013. A New Paradigm for Developmental Science: Relationism and Relational-Developmental Systems. *Applied Developmental Science* (17)2, 94-107.
- Pickel, Andreas 2002. Transformation theory: scientific or political? *Communist and Post-Communist Studies*, 35, 105-114.
- Pierson, Paul 2000. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *The American Political Science Review* (94)2, 251-267.
- Pierson, Paul 2016. Power in Historical Institutionalism. Lk 1-23 kogumikus Fioretos, Orfeo; Falletti, Tullia G.; Sheingate, Adam (toim.) *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*. New York: Oxford University Press.

- Porpora, Douglas V. 1989. Four Concepts of Social Structure. *Journal of the Theory of Social Behaviour* (19)2, 195-211.
- Poulantzas, Nikos 1978. *State, Power, Socialism*. London: Verso.
- Rustow, Dankwart A. 1970. Transitions to Democracy. Toward a Dynamic Mode. *Comparative Politics* (2)3, 337-363.
- Ruutsoo, Rein; Kalev, Leif 2005. Eesti kodakondsuspoliitika ja kodanike Euroopa. *Riigikogu Toimetised*, 11, 120-128.
- Ruutsoo, Rein 2012. Eesmärk ei pühitse abinõu. *Delfi*, 17. Aprill 2012.
- Rychard, A.; Wnuk-Lipinski E. 2002. Legitimation, Obedience and Beyond: Sources of Political Stability and Instability in Poland. Lk 197-229 kogumikus W. Adamski; P. Machonin; W. Zapf (toim.) *Structural Change and Modernization in Post-Socialist Societies*. Hamburg: Krämer.
- Saarts, Tõnis; Lumi, Ott 2012. Parteipoliitika. Lk 186-246 kogumikus Vetik, Raivo (koost.) *Eesti poliitika ja valitsemine 1991-2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Schmidt, Vivien A. 2008. Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*, 11, 303-326.
- Semjonov, Aleksei 2002. Estonia: Nation-Building and Integration-Political and Legal Aspects. Lk 105-157 kogumikus Kolsto, Pal (toim.) *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies: the cases of Estonia and Moldova*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Skocpol, Theda 1979. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Selg, Peeter 2015. Mis on relatsiooniline võimukäsitus? *Acta Politica Estica*, 6, 67-92.
- Smith, Graham 1996. The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia. *Nationalities Papers* (24)2, 57-93.
- Stepan, Alfred; Linz, Juan, J. 1996. *Problem of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Streeck, Wolfgang; Kathleen Thelen 2005. *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Swartz, David L. 2008. Bringing Bourdieu's master concepts into organizational analysis. *Theoretical Sociology*, 37, 45-52.
- Swedberg, Richard 2003. The Changing Picture of Max Weber's Sociology. *Annual Review of Sociology*, 29, 283-306.
- Swedberg, Richard 2005. Can there be a sociological concept of interest? *Theory and Society*, 34, 359-390.
- Tamm, Marek 2012. Mälupoliitika. Lk 144-185 kogumikus Vetik, Raivo (koost.) *Eesti poliitika ja valitsemine 1911-2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Terk, Erik 2018. Kolmest käsitlusperspektiivist Kesk- ja Ida-Euroopa maade arengu mõtestamisel. Ilmumas ajakirjas *Acta Politica Estica*.
- Thelen, Kathleen; Mahoney, James 2015. Comparative-Historical Analysis in Contemporary Political Science. Lk 3-38 kogumikus Mahoney, James; Thelen, Kathleen (toim.) *Advances in Comparative-Historical Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Thelen, Kathleen 2004. *How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thelen, Kathleen 1999. Historical Institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 2, 369-404.
- Toomela, Aaro 2014. A Structural Systemic Theory of Causality and Catalysis. Lk 271-292 kogumikus Cabell, K. R. ; Valsiner, J. (toim.) *The Catalyzing Mind*. Springer.
- Vetik, Raivo (koost.) 2012. *Eesti poliitika ja valitsemine 1991-2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

- Vetik, Raivo 2012b. Rahvuspoliitika. Lk 109-143 kogumikus Vetik, Raivo (koost.) *Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Vetik, Raivo; Sootla, Georg; Ruutsoo, Rein; Kalev, Leif; Kattel, Rainer; Saarts, Tõnis 2012. Kokkuvõtte ja perspektiivid. Lk 437-466 kogumikus Vetik, Raivo (koost.) *Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Vetik, Raivo 2002. The cultural and social makeup of Estonia. Lk 71-104 kogumikus Kolsto, Pal (toim.) *The national integration and violent conflict in post-Soviet societies: the cases of Estonia and Moldova*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Vetik, Raivo 1993. Ethnic Conflict and Accommodation in Post-Communist Estonia. *Journal of Peace Research* (30)3, 271-280.
- Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V.; Vihalemm, T. (toim.) 2017. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Vogt, Henri 2005. *Between Utopia and Disillusionment: A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe*. Oxford: Berghahn Books.
- Wacquant, Loïc 2013. Symbolic power and group-making: On Pierre Bourdieu's reframing of class. *Journal of Classical Sociology* 0(0), 1-18.
- Waters, Tony; Waters, Dagmar 2016. Are the terms „socio-economic status“ and „class status“ a warped form of reasoning for Max Weber? *Palgrave Communications*, 2, 1-13.
- Weber, Max; Mills, C. Wright (sissejuhatus) 1946. *From Max Weber: Essays in sociology*. Tõlkinud H. H. Gerth. New York: Oxford University Press.
- Weber, Max 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.
- Zelic, Tomislav 2008. On the Phenomenology of the Life-World. *Synthesis Philosophica* (46)2, 413-426.